

K6516

П 44398

МОЛОДНЯК

9082

ЛІТЕРАТУРНО
МИСТЕЦЬКИЙ
ТА
ГРОМАДСЬКО
ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ГРУДЕНЬ

№ 12

1 9 2 7

ЦКЛКСМУ ≡ ХАРКІВ

Ціна 50 коп.

**Журнал продають у всіх книгарнях
видавництва та кіосках Контрагентства
* :: * Друку на Україні :: :: ***

ВІДКРИТО

ПРИЙОМ ПЕРЕДПЛАТИ на 1928 РІК

на літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал-місячник

МОЛОДНЯК

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

За редакцією: Зарви І., Лимаря В., Масенка Т.,
Хвилі Андр., Усенка Пав. (відп. редактор)

ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ:

1. Літературно-художній—(оповідання, розділи з романів, повісті, п'єси, нариси, етюди, переклади з вразкових новин чужою мовою літератури, вірші, поеми).
2. Літературно-критичний—(статті, розвідки, літературні портрети).
3. Розділ літнавчання.
4. Суспільно-політичний—(статті, нариси, огляди).
5. Сатири й гумору—(фейлетони на літературні теми, пародії, шаржі, літусмішки).
6. Побутовий—(статті, нариси, листи з периферії).
7. Хроніка—літературно-мистецька (закордонна, столична, провінційна).
8. Бібліографія та знака інших розділів.

Наші співробітники:

А. Александрович (Білорусь), Багмут І., Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Гончаренко Ів. (Лубні), Голода Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даниман Б., Десняк В., Дієв Марко (Запоріжжя), Донченко Олександр, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ключня Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олександр, Кулик Ів., Киріленко Ів., Ладен О., Лакіза П., Лимар В., Ліберман Д. (Стара Бугара), Масенко Терент, Момот Ів., Новіков Г. (Кривий Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Оверний Т., Палівець Ів. (Кременчук), Первомайський Леонід, Пучечо Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник А. (Стааліно), Скрипник М., Смілянський А., Таран Ф., Теодор Орисіо, Толкачев П. (Азербайджан), Усенко Пав., Фурер В., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Доббас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Юринець В.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На рік	4	карб.
На 6 міс.	2	"
На 3 "	1	10 коп.
На 1 "	—	40 "
Ціна окремого № (в роздр. продажу)—50 коп.		

„МОЛОДНЯК“—виходить на початку місяця (1—5 числа)
на 7—9 друкованих аркушів (112—144 стор.).

Журнал продають у всіх завізничих кіосках Контрагентства Друку та України.

Передплату надіслати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 34
(поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“,
журнал „МОЛОДНЯК“

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ТА ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИЙ ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

І. ЗАРВИ, В. ЛИМАРЯ, Т. МАСЕНКА,
Андр. ХВИЛІ, Пав. УСЕНКА

№ 12

ГРУДЕНЬ 1927

ХАРКІВ

59 68

74398

Укрголовл т № 69067/кв.

Друкарня ВУЦЗКУ

„Червоний Друк“.

Зам. № 640—2000.

КАРПАТИ

I.

Стогнуть Карпати... Плачуть Бескіди...
У хмари завинулись турні¹⁾.
Снігом укрилися галі²⁾.
Всі нарукували³⁾:
Лемки, і бойки, й гуцули.

Неню, ти мій, неню⁴⁾!
Що в Карпатах стало:
Бомби і шрапнелі
Гори поорали.

Гинуть зелені смереки
Й у полонинах моржинка⁵⁾.
— „Кедь⁶⁾ повернете додому?“
Думає мати і жінка.

Стогнуть Карпати... Плачуть Бескіди...
У хмари завинулись турні.
Снігом укрилися галі.
Всі нарукували:
Лемки, і бойки, й гуцули.

* * *

В горах Карпатських зимно
і гаряче разом.
На білий сніг—
червона кров.
Та-та-та-та
ж-ж-ж бав!
В кишках заплутався хтось
—і... впав.

— „Ти все одно помреш,
Віддай м'ні цигарети!
Ти все одно помреш!..
ж-ж-ж— бав!
та-та-та-та
співали кулемети.

¹⁾ Турні—кам'яні верховини гір.

²⁾ Галі—гірські полонини (луки).

³⁾ Нарукували—були покликані до війська.

⁴⁾ Неню—батько.

⁵⁾ Моржинка—худоба.

⁶⁾ Кедь—коли.

„Ура“ і „Gott mit uns!“¹⁾

Багнети і прокльон.

О, пощади!—там' дому жінка й діти...

...Сніг—кров.

Та-та-та-та—

співали кулемети.

О, брате!.. брате!..

випали кріси²⁾.

Ж-ж-ж—бав

Дим!

В горах Карпатських зимно

і гаряче разом

На білий сніг

— червона кров.

* * *

Міжгір'я. Відступ.

Rückzug!.. Rückzug!..³⁾

О, Doner Wetter... Russen... halt...⁴⁾

Гармати тягнуться без ліку.

Людей і трупів без числа.

І ніч, і темрява, і гуркіт.

І авто повне, і одчай.

Гарматний рев, і зойк, і муки.

Безмежний жах і мертвий жаль,

Лежать розчавлені в розпуці,

Лише прожектор де-коли

Освітить шлях... і блідні руки

Ковзять на авта, на вози.

Ось промінь знов у пекло влився.

Жовнір за авто ухопився.

Із голови спливає кров.

Та авто повне:

— Кріс у лоб!

А рештки тіла віз гармати,

Як вош' касарні розтрошив.

О, Rückzug! Rückzug!

Відступати!

І жах новий' скажений біг.

Так цілу ніч:

і смерть і розпач...

Так ніч цілу:

одчай і жах...

А зрання: зброя... труп... ранений...

Одне на одному лежать.

1) „Gott mit uns!“—з нами бог!

2) Кр с—рушниця.

3) Rückzug—відступ.

4) О, Doner Wetter!—лайка! (хай його грім заб'є), Russen—Росіяни (руське військо), halt!—стій!

* * *

Шпиталь прифронтовий.
По білих наметах,
Гуляє смерть.
Тіла покалічені —
Бінти покривавлені.
На сіні гнилому
Обв'язані рани,
Смердять йодоформом уперто.

Сьогодні гуляли вашими лавами
Сталь і чавун.
Сьогодні подрали тіла вам—
Чорні буруни.

II.

* * *

З-над Альпів' Карпати
З-над Альпів' Карпати,
Залишив південний Тіроль,
Щоб тут воювати за зимні Карпати,
Щоб тут воювати.

Довкола мад'яри, словенці та чехи,
А він, лиш, тіролець один.
І так болюче щось,
і більше ще зимно,
Поміж чужомовних
'снігу хуртовин.

Та раз в регіменті¹⁾
У першій колоні
краяна впізнав:
— О, Serwus Tiroler!.. О, Serwus Tiroler!..²⁾
І в серці весна.

Минув тільки тиждень.
(Вже сонце сідало)
Із фронту вертав регімент.
У перших носилках
На братній могилі:
— О, Serwus Tiroler!.. О, Serwus Tiroler!..
Він серце лишив у мент.

З-над Альпів' Карпати,
З-над Альпів' Карпати
Залишив південний Тіроль,
Щоб тут помирати за зимні Карпати,
Щоб тут помирати.

¹⁾ Регімент — полк.

²⁾ Serwus Tiroler! — Здоров, тіролець!

III.

* * *

Зима... Мороз розкинувся кришталями.
Дерев'я в білому. Біль у грудях.
— „Скільки вчора не стало нас!
Розтануло скільки снігу
від кривавих ран“.

— А у шанцях кров і воші.
А у шанцях тиф і пранці.
Скільки нас не стало вчора?!
Скільки нас не стало вранці?!

— „Не дарма гармати
Матом криють землю.
Не дарма це вітер
Витер крові шлях.“

Для круків, руками
Золотого бога,
Встроїли вечерю
Вчора у бою!“

* * *

Коли стихає гомін бою
Й мовчать гарматні уста,
Тоді вже, іменем Христа,
Читає піп „за упокої“.
Тоді годуються круки.
І криє поле чорна згряя
.....

Тоді ішли до криниці „брататись“
Нічні вороги та убивці.
І один одному тут тиснули руки,
І один одному показував рани.
Та мови їх були ворожі, чужі і незнані.

Хотілося інколи правду сказати.

(Кров на снігу),

Хотілось назватися братом

(Кров на снігу).

І мусили знов чужомовні вертати

Туди, відкіля

— Кров на снігу.

Одеса.

З РАННІХ ПОЕЗІЙ В. ЕЛЛАНА-БЛАКИТНОГО *)

ЗЕМЛЯКАМ („НЕЙТРАЛІСТАМ“)

Коли „орли“ заклекотіли
Ви прапор вивісили білий.
А вас погнали під гармати...
Ланцюг народу здобувати...
І прапор ваш—почервонів!..
— До зброї кличте! Бийте в дзвони,
Нехай пала народній гнів—
Бо білий прапор став червоним!..

Червень 1915.

* * *

Замовкли дзвони негломонні
В чеканні чуда. З-під колони
Жерці шепочуть:— „не диши“...
А я до ніг святих Мадонни
Припав з благанням: „согріши“!..
„Ха-ха—мовчиш? Ха-ха—не вартий
— Прощай—іду... Пройшовши гarti
Я повернусь (чекай!) для втіх!“
І дзвони загули на варті:
„Ой, гріх... Ой, тяжкий гріх“.

1914.

* * *

Минули місячні сонати,
Я в колі маршів, колі фуг.
Була у мене не одна ти
— Але одна—як ляскіт пуг—
Одна зуміла проклинати.
Я знаю—як мені не знати—
Мені ви—ворог... Я ж вам—друг...
Я хочу тільки нагадати
Похилі лози, річку, луг
І серця місячні сонати.

19.6.

* * *

Вітер стогне, виє, свище,
Вітер збився з пантелику
Утворив з життя він грище
І бує і терє вільну силу міць велику.
У змаганнях, чи ж потрібних?..
Він шука собі подібних,
Не знаходить—і в одчаї
Дико свище:—вище, вище, далі, далі од
звичаю...

2/X 1914.

* * *

Насміюся я над долею
І отруту ночі питиму
На балконі оповитому—
Виноградом і красолею;

І віддам жадібно губи я
Поцілункам вітру мрійного.
І порветься нитка грубая
Блідо млявого постійного..

1914.

*) Поезії друкуються вперше. До журналу „Молодняк“ подала тов. Л. Вовчик.

Ред.

Євген Фомин

БЕРИСЛАВ

(З першої частини)

Смеркає. Тишина глибока.
 Посіялась ріденька мла.
 На скелі вежа одинока
 Дивилася віконцем-оком
 І надивиться не могла.

На вежі, згорблений літами
 Дідусь—показує руками...
 Його стареча голова
 Забула лихо, забула втому,—
 Своему сину молодому
 Він кличні кидає слова:

— Готуйся, сину, стать до лав
 Борців, що їхньою метою
 Є—скасувати гніт держав...
 Гей, бачиш, люд уже повстав,
 І кличе, кличе всіх до бою!

Готуйся, сину, стать до лав,
 Що йдуть з червоною метою!

Син: Готовий я! Та як із нею?!
 Проїшов один щасливий рік
 Із того часу. Ніжний крик
 Дитини—радості моєї
 Почув схвильований, півсонний...

Я молодий, і ще не звик
 Коритись життєвим законам.
 О, Міно, Міно, ти одна
 Журитись прийдеш до вікна.

В чеканні будеш оглядати
 Долину, де огненний бій
 Жорстоко вдаре. Буде й твій
 Там Нестор тихо умирати!

.....
 Вона вже спить і уві сні
 Біля грудей тримає сина
 Така прекрасна... Скоро, скоро
 Зайдуть до вежі шаландьори
 І в цю ясну, спокійну ніч
 Ти беріг сміливо покинеш.

ЧЕРЕЗ КОРДОН

I.

Годинник одлічив п'ять. Віктор підвів голову й немов уперше став оглядати стіни власного кабінету. Навкруги тиша. Склав папери й пішов через токарний цех. На чорних колесах безсило позвисали паси, що годину тому брели струнами. Він схилився над варстатом і знову механічно витяг із кишені загадкового папірця.

Мабуть у сотий раз став розглядати спочатку кожну літеру, що вивела чиясь рука на конверті, потім його очі поринули в дрібненькі літери листа. І знову постало питання, що примусило забути все.

Що з Лідою? Чому хтось писав адресу? Він довго, до болю в очах, дивився на зім'ятий, сірий клаптик паперу, на якому чорнили незрозумілі слова.

...Любий Вікторе! Я хотіла виправити свої помилки. Ми з тобою більше не побачимось. Пам'ятай, я намагалась виправити. Слідкуй за пресою.

Твоя Ліда

Чому: „слідкуй за пресою“?.. Чому: „більше не побачимось“?...

Він зупинився на слові „помилки“ й мимоволі пригадав останній вечір перед її від'їздом, коли найяскравіше виявилось усе, що помалу наростало між ним та батьком і тільки чекало слушного моменту, щоб покласти край тим напруженим взаєминам. Останні дні кожна зустріч із батьком була зв'язана з неодмінною сваркою. Віктор закінчував дипломову працю і мусив втікати до знайомих. Батькові не було діла до його диплому. Він не міг слухати, щоб син великого лінгвіста, який краще знає слов'янську мову з усіма її діалектами, ніж його Віктор конструктор власного варстату, буде інженером.

Він випробував різні засоби, щоб хоч трохи захопити Віктора лінгвістикою, запалити в його серці любов до мови, до тих магичних карточок, на яких зафіксована вона в усіх зворотах, що існують сотні років. Їм віддав старий професор усе своє життя і отримав славу великого лінгвіста, якого знає увесь світ кількістю шости чоловік, що сидять на різних кутках земної кулі і на різних мовах ведуть гостру полеміку з приводу виникнення ера та ерика, або, як кажуть ненауково, твердого та м'якого знаку.

Було видруковано більше наукових розвідок по різних академічних вісниках, ніж важили в цілому великі лінгвісти, що вели непримириму суперечку десятки років. Віктор із головою поринув у креслення свого винаходу, і дорікання батька робили на нього такий же самісенький вплив, як останній бюлетень головноцвуху на наукові розвідки в пустелі Кара-Карум. І коли раз він рішуче відмовився переписувати картки з якогось діалекту, батько встав із свого традиційного крісла, взяв за руку Ліду, що весь час йому допомагала, й урочисто промовив: „Увесь рід наш плакав любов до слова нашого замученого народу, а ти ренегат зрікаєшся національної справи й марно витрачаєш сили над якимось варстатом“.

Він закашлявся, схилився на стіл. Віктор знервований вийшов і чув з-за кашлю Лідин голос. Вона його заспокоювала.

Другого дня він повернувся додому пізно. У вікнах було темно. Коротко подзвонив. Скоро гриміла ланцюжком служниця Ликеря.

— Тихіше, уже всі сплять.

Віктор тихо пішов до своєї кімнати й, не роздягаючись, ліг на ліжко.

В середині якось порожньо, неначе викрав те, що горіло, спонукувало до роботи. Невже завжди буде так порожньо?.. Він здригнувся. Ні, це реакція. Сьогодні стільки піднесення, а потім упало все.

— Так, це тільки реакція і більш нічого, — тихо прошепотів він.

В цю мить хтось торкнув його за плече. Перед ним стояла Ліда.

— Вікторе, почала вона тихо, а я вже чула про твій захист. Я знала, що ти будеш кращий за всіх. — І вона поцілувала його. — Але про це ми побалакаємо згодом, — з якоюсь ніжністю промовила вона. Сьогодні батько не працював. Він повернувся додому о четвертій годині. Я одразу довідалась, що сталося щось недобре. По обіді він не пішов, як завжди, відпочивати, а зачинився в кабінеті й сидів до шостої, а потім покликав мене. Я здивувалась. На полицях серед книжок був такий рейвах, неначе сюди приходили всі народи й розшукували свої говірки.

— Не дивуйся, дочко, — з приємністю, яку явперше від нього почула, промовив батько й запросив мене сісти. — Сьогодні документи для моєї наукової подорожі за кордоном одержано. Ти їдеш зі мною. Ти будеш доглядати мене. На такий підставі видано документи для тебе. Розумієш? Отже, за два дні ми будемо у Варшаві й того ж вечора я їм відчитаю статтю „Нові гіпотези про зникнення ера та ерика“. — Його мертве пергаментове обличчя ожило, а з-під подвійних окулярів блискнули маленькі вицвілі очі.

— Іди й готуйся до від'їзду. Їдемо невідомо на скільки. Вікторові скажи, що ми їдемо й що я його не хочу бачити. — Я вийшла й не сказала ні слова. Я довго думала над цим. Що робити — не знаю.

Ліда замовкла. Вона дивилась у вікно, немов хотіла пронизати глибокі провалля похмурого неба.

— Їхати тобі не раджу. — рішуче промовив Віктор, — ти знаєш, як він ставиться до влади. Він може залишитись там назавжди й тобі важко буде вирватись.

— Але ж він старий і все-таки батько. Його треба комусь доглядати, — перебила Ліда.

В передпокої заверещав дзвінок. За хвилину кашляючи відчиняла сонно Ликеря. Хто міг бути в таку пору? Може хто до мене, — промовив Віктор, устав і причинив двері. У передпокій, жмурячи очі од різкого світла, ввійшов підстаркуватий чоловік.

— Мені треба бачити в негайній справі професора.

— Вони сплять, — промовила Ликеря.

— Нічого, скажіть, що прийшов Серафим і вони мене приймуть.

Віктор із цікавістю розглядав Серафима, що був одягнений в подертому рудому пальті. Він нервово крутив між пальцями стареньку кепку і як знавець розглядав мозаїку карнизу.

— Ти знаєш, хто це: — прошепотіла на вухо Ліда, це колишній льокай нашого сусіди, мабуть хоче через тата передати своєму панові привіт — і вона тихо засміялась.

Віктор причинив двері й вернувся до ліжка. На ньому вже влаштувалась Ліда. Він сів біля неї і став просити відмовитися від подорожі з татом.

— Через кілька днів отримаю постійну службу на заводі. Плюнь на цю схоластику. Поїдемо разом працювати. Сьогодні треба віддати все новому, всю силу, енергію, влити в скажений темп життя, бо інакше за длубання в поросі старого, майбутній історик, класифікуючи сучасне суспільство, прилучить нас до категорії шалених фанатиків, що могли розглядати найтонші варіанти, зміни і природу однієї літери на сотні років назад, блукаючи в темряві, а сьогодні перед світлом мовчки пройшли повз простих і разом із тим величних істин.

Кожне Вікторове слово помаленьку нищило те, що випливало з середини, і чудними нитками з'єднувало з батьком.

— Він там не залишиться, а коли й так, то невже я не зможу повернути його назад?—глухо вирвалось з її грудей.

— Ти його примусиш?—і Віктор безнадійно махнув рукою,—а в тім твоя справа. Роби як хочеш,—промовив Віктор і став нервово переглядати газету. Ліда встала й довго й пильно дивилась на нього.

— Вікторе,—хвилюючись звернулася вона,—мені важко залишати тебе... Я ніколи не забуду твоїх слів.

Вона зігнула голову і швидко вийшла з кімнати.

II.

... Щось грюкнуло. Віктор озирнувся і побачив між варстатами чийось постать. Йому не хотілось зустрічатись із жодною людиною. Він похапцем сунув листа в кишеню і пішов у протилежні двері. Не встиг зробити і трьох кроків, як ззаду сухий металевий тріск і по цеху пролунало владне „стій“. Віктор повернувся,—до нього підходив вартовий майстерень.

— Не хвилюйтесь...

— Добрий вечір, товаришу інженере,—з приємною усмішкою перебив вартовий,—пробачте, я вас не пізнав.

Віктор хвилину розглядав його велику постать. З під тоненької сорочки великими півкулями видавалися груди. Гвинтовка в його кулаках, якими можна сміло вганяти костилі в шпали, була ніби сірничком, що од маленького напруження трісне. І якимось приємно вражали великі блакитні очі, що дизгармонювали з його міцною конструкцією.

— Вам ще довго вартувати?—механично запитав Віктор.

— Чотири години, й як на зло все вийшло,—він показав свій порожній кисет. Віктор витягнув цигарки. Вони вийшли й сіли на залізних балках. Вартовий безупинно говорив. Кожне його слово було пересичене бадьорістю.

— Скажіть, чого вас зовуть усі робітники завідувачем революції?

Він посміхнувся і крізь пасми синього диму промовив:

— Багато розказувати, але я вам коротенько, в тезах. Я приїхав сюди після того, як пристрілив півроку тому останнього ватажка великої банди в Бухарі. Тоді почались сірі дні. Хоч би тобі на розпід яка небудь паршивенька бандочка—нема. Скука. Я не знав, що робити. Осідлаю вночі коня і лечу в пустелю, а ранком, коли кінь у милі насилу пересовує ноги вертаюсь додому. Одного разу покликав мене командир до себе та й каже: „Ідь, Юрку, додому. Енергії в тебе багато. Йди на завод“. Приїхав сюди. Попав спочатку в кузню. Гаряче взявся до роботи і в перший день побив молота. Зняли мене з кузні. „Енергії, кажуть, багато“. Дали гвинтовку і знову стара знайома. Так через прокляту енергію не довелось працювати в кузні—з сміхом вирвалось у нього. Воював на всіх фронтах і одсидів в не аби-яких в'язницях. Німці посадили в Есенську—втік, поляки в Варшавську—через два тижні втік. Я, як пригадаю, то починаю вірити, що може й справді в мене тієї енергії так багато, що ні одна в'язниця не витримала. За це й охрестили мене завідувачем революції.

Він замовк. Віктор дивився на нього з якоюсь повагою. Йому хотілося щось сказати, але він не знав із чого починати. Рука намацала в кишені Лідиного листа. У середині неначе щось штовхнуло. Ця людина, що пройшла всі труби, допоможе зрозуміти листа. Віктор почав хвилюючись розповідати про Ліду й показав йому листа. Він довго розглядав почерк на конверті, потім лист.

— Адресу писав безперечно хтось інший. „Слідкуй за пресою“—промовив він кілька разів.—Вона сидить у в'язниці. Через пресу ви зможете довідатись за що.

— Цього не може бути. Вона б написала.

— Тоді ви не отримали б листа. На кордоні його затримали б— спокійно перебив Юрко. Його думка в одну хвилину зняла з Вікторових очей завісу, що доєго не давала спокою. Він схвильований встав і мовчки дивився на Юрка.

— Зараз же йдіть і уважно перегляньте газети, а тоді буде видно, що робити далі. Юрко повернув листа. Віктор міцно стиснув йому руку.

— Не хвилюйтесь, дайте мені вашу адресу. По зміні я зайду до вас. Віктор дав адресу й майже бігом пустився від заводу. На розі стояв візник. Віктор так крикнув „подавай“, що візник прийняв його за божевільного і стьобаючи коня, зник за одну хвилину. Він крикнув ще раз, потім плюнув йому навздогін і повернув за ріг. За півгодини був у клубі. Розшукавши завідувача, став просити дозволу переглянути останні газети. Той засміявся і запропонував іти в залю слухати концерта. Віктор витягнув свій документ і нервово заявив, що примушений оглянути газети в справах заводу. Завідувач зразу змінив свій веселий настрій на офіційний і попросив залишити свою адресу, запевняючи, що за годину будуть надіслані всі газети за останніх два тижні. Віктор ще раз попередив про важливість справи й вийшов із клуба. Тільки на вулиці серед людського гаміру він почув усередині неприємне гурчання. Витягнув годинника. Була рівно сьома. Він завернув у ларьок і розраховуючи, що буде сьогодні гостем Юрко, вийшов обвішаний різними пакунками, неначе мандрівник, що збирається перейти велику пустелю. В передпокою, довідавшись від сусідки, що нікого не було, він одкрив кімнату. Поволі став розгортати пакунки й від кожного стуку в коритарі біг до дверей. Він горів нетерпінням найскоріше втопити очі в газети й відшукати на їхніх шпальтах хоч що-небудь про Ліду. Віктор що-хвилини дивився на годинника і йому здавалось, що стрілка неначе приросла до циферблату. Чутно жіночий голос питає у сусідки: „Тут живе інженер?“.—Тут!—мимоволі виривається крик з його рота.

— Заходьте.

В кімнату увійшла чорненька дівчина. Вона весело привіталася і протягла купу газет. Віктор подякував їй і став швидко їх перегортати. Кожний заголовок перечитував уважніше, ніж якийсь дипломат із відділу закордонних справ. Хтось постукав. Не розгинаючись крикнув: „можна“.

— Ну як справи?—весело запитав Юрко.

— Сідайте. Поки нічого не знайшов.

Віктор протягнув йому цигарки і став читати далі. Залишилась сьогоднішня. На душі робиться легше. На третій сторінці внизу один заголовок на хвилину паралізує його.

— Є,—глухо промовив він і став читати. З неймовірною швидкістю перечитав статтю і газета вилетіла з його рук. Ні, це галюцинація... Невже батько міг так низько впасти. Він здригнувся і знов схопив газету.

— Читайте,—стривожено промовив Юрко.

Віктор почав читати. Голос йому дрижав від злоти.

Повіdomляють із Варшави. Дочка відомого вченого приїхала з батьком, щоб використати через нього зв'язки з державними людьми та емігрантської української громадою й працювала з завдань запальної революційної організації. Як і треба було сподіватись великий вчений засуджує доччині вчинки і зрікається її. Заарештовано разом із нею всю організацію...

Він кинув газету. Юрко підняв і став тихенько перечитувати.

— Яка гуманність батька,—процідив крізь зуби, і в нього вирвався істеричний сміх. Віктор зігнув голову, і з його чола краплинками котився холодний піт. Юрко стривожено дивився на його бліде обличчя, що за кілька хвилин немов трохи осунулось. Він устав, одкрив шафу й дістав Лідину фотографію. Віктор довго дивився на неї, і Юрко помітив, як його очі, що хвилину тому горіли химерними вогниками, затягнулись вогкою плівкою.

— Я мушу поїхати й вирвати її відти,—придушено вирвалось у нього.

— Не раджу вам. Ви не були в таких лабетах і вас зразу затримують на кордоні,—рішуче промовив Юрко.

— Зрозумійте, Юрку, що я повинен це зробити. Не тільки винний батько. Від нього можна було сподіватись усього. Але що ж я зробив? Невже не міг затримати, не пустити її з ним. А я розумував, філософствував про всякі істини й не міг зрозуміти, що було так легко, тільки трошки подумати—і Віктор криво всміхнувся—думав легко, сухим розумуванням знищити те, чим він отруював роками її ще молодий розум. І коли останнього вечора вона вже почала хитатись між ним і мною, я міг спокійно кинути: „Як хочеш, твоя справа“.

Віктор закрив обличчя руками й тільки тепер зрозумів, що Лідина справа не тільки її, але й більшою мірою його. Він із жахом почув уперше в житті прискорені удари власного серця. Він довго дивився крізь пальці на Лідину фотографію. Пальці поволі стали відходити від обличчя, перетворились у залізні ґрати й накрили фотографію. Віктор напружено метнувся назад, хотів відірвати пальці і з стогоном упав на підлогу. Юрко схопився з місця, підняв його на руки й легенько поклав на ліжку.

III.

Замислений ішов Юрко до заводу. Думка, що цілу ніч не давала спокою, гарячим цвяхом засіла в голову, і тепер, вранці, ще з більшою силою дратувала мозок. Ніякі застереження не могли зламати Вікторового вирішення. Юрко не помітив, як поминув заводські ворота й зайшов у токарний цех. Над варстатами серед шуму трансмісій позгинались мовчазні обличчя, і тільки різкі рухи окремих частин тіла клали межу між людьми й ритмичним рухом варстатів. Юрко мовчки дивився на заклопотані обличчя робітників. Ще так недавно стихав ритмичний шум варстатів і все більше ріс у цеху тривожний, нервовий шум людей. Замовлень усе було менше й менше. А тепер маленькі рисунки Вікторового винаходу перевернули все. Вони примусили замовкнути людей у цеху й тільки пильно стежити за срібними стружками, що крутились гадючками з під гарячих різців—„З ним треба ще раз поговорити. Він потрібний тут як повітря“,—вирішив Юрко і поволі пішов до контори. На дверях зустрівся з Віктором. В нього був стомлений вигляд. Він привітався і хотів пройти в цех.

— Товаришу інженере,—хвилюючись промовив Юрко,—я хотів би з вами ще раз поговорити. Ви розумієте, що ви самі все одно нічого не зробите.

— Інакше бути не може. Я вже казав вам,—рішуче промовив Віктор.

Юрко пильно дивився на нього. Він добре знав, що Віктор більше ніколи не повернеться сюди. Його спіймають за кордоном на перших кроках. У ньому йшла боротьба, як допомогти, повернути його назад.

— До вас останнє прохання: про це ніхто не повинен знати,—тихо промовив Віктор.

— Добре, ніхто не знатиме. Це справа не тільки ваша, а й моя. Ви повинні повернутись для них,—і Юрко протягнув руку в розчи-

нені двері цеху. Він замовк, подивився вздовж цеху й якось здушено промовив.

— Я мушу їхати з вами.

Віктор здивовано дивився.

— Юрко, це ж справа...

— Ніяких справ,—перебив Юрко.—Я вирішив, і точка. Ідьте до адміністратора за відпусткою, а я в завком.

Віктор схвильовано зробив крок уперед, хотів щось сказати, але Юрко міцно стис йому руку і швидко пішов до завкому.

Біля адміністраторових дверей велика черга. Віктор протиснувся в кабінет.

— Добре, що зайшли, а я вам думав дзвонити,—і адміністратор протяг йому руку. Ви знаєте, що конструкція вашого варстату наробила цілий тарарам у Москві. Замовлення летять з усіх боків.

— Мені дуже приємно, але мабуть через нього я почуваю себе перетомленим. Я б хотів на місяць відпустку.

— Прошу, і чому ви не звернулись раніше. Ні, вам треба прочитати нотацію. Ваше здоров'я належить нам усім. Сьогодні вам випишуть гроші і їдьте до Криму, на Кавказ, щоб я вас туг на заводі не бачив цілий місяць,—сміючись промовив адміністратор.—Бажаю гарного відпочинку і збільшення енергії...

Віктор подякував і вийшов. Біля дверей чекав Юрко.

— В мене все готово. На два тижні дали, а на два взяв відпустку власним коштом.

— У мене теж усе гаразд.

Вони вийшли на вулицю, покликали візника й за кілька хвилин були в центрі міста. Віктор дав Юркові гроші закупити потрібних речей, а сам пішов по квитки на міську станцію.

Увечері, вирядившись у селянську одіж, вони прямували на станцію. До одходу залишалось дуже мало й довелось наддати кроку розштовхуючи публику. Віктор глянув на годинника. Залишилось усього три хвилини. Щоб потрапити на перон треба було пройти довгий коритар, забитий людьми. Віктор метнувся вперед, але його зразу відтиснули до стіни.

— Юрко,—крикнув він,—нам усього дві з половиною хвилини, мабуть не протиснемось.

Юрко всміхнувся, якось чудно розставив лікті й в ту ж хвилину навколо нього здійнявся галас, крик. Він пахкотів, мов паровоз, одштовхуючи на всі боки пасажирів. Віктор ішов за ним вільною стежкою, а ззаду на їхню адресу летіло: „чортові грубіяни“. Вони вскочили до вагону, і в ту ж хвилину рушив поїзд. Віктор став розшукувати місця.

— Здається тут восьме й дев'яте місце,—звернувся він до якоїсь жінки. Вона кивнула головою. Він намагався дещо сказати Юркові, але було якось неприємно. Жінка підозріло дивилась на їхнє перешептування. Юрко спитав, куди вона їде — До Шепетівки,—відповіла. Він аж поморщився. На першій зупинці Юрко зник. Коли рушив поїзд він поважно ввійшов до купе. В руках була велика пачка махорки. Віктор здивовано запитав:

— Ви за махоркою бігали?

— Так,—коротко відповів Юрко і став крутити цигарку на два пальці завгрубшки. Віктор запропонував йому своїх, але той відмовився.

Скоро в купе хмарою стелився сірий, їдкий дим. Пасажирка почала кашляти. З її очей потекли сльози. Вона з злістю дивилась на Юрка, який ритмічно під стук коліс випускав із рота дим. Вона довго крутилась, потім пробубоніла щось під ніс, схопила свій клуночок і вилетіла з купе. Важко зідхнувши, Юрко зачинив двері.

— Тверда баба, а не витримала.

— Прекрасна метода.

— Інтелігентна,—перебив Юрко. Так завтра о п'ятій годині ранку ми будемо в Шепетівці. Відти підводою в містечко. Там у мене є знайомий циган Урсул, у нього дістанемо все. Юрко витяг невеличку мапу Польщі. Від цієї станції до Варшави дванадцять годин поїздом. Переходити ми будемо тільки тут—і він провів пальцем через кордон.

Поїзд став. В коритарі хтось грюкав. До купе ввійшло двоє селян. Юрко нагнувся і шепнув Вікторові на вухо:

— Ну, цих і газом не викуриш, доведеться лягати спати.

Віктор усміхнувся і підняв полку. Довго крутився і тільки перед ранком заснув. Скоро спітнілі вікна вагону стало низати біде проміння ранкового сонця. Юрко схопився і став шарпати за руку Віктора. Той позіхнув і скочив із полки. В купе вже було порожньо. На пероні метушня. Серед натовпу вештались агенти ДПУ. Віктор та Юрко швидко пройшли за станцію і сторгували балагуру до містечка. Візник смикнув віжки й затрясло старим шарабаном по зіпсованому бруку.

— Курите,—і Юрко протягнув візникові цигарку. Той подякував. Повз дорогу тягнулись поля. Ранковий вітер грав золотими хвилями пшениці, що бігли далеко за горбок і там зникали в блакитному обрії.

— Добра пшениця. Пам'ятаю двадцятого року тут було чорно.

— Ви були тут?—звернувся візник до Юрка.

— Був. Жив трохи в містечку. Як там Урсул поживає?

— А ви добре знаєте Урсула?—і візник підозріло подивився.

Юрко спокійно витримав його зір і протягнув:

— Ми були великі приятелі.

— Він уже помер, промовив візник.

Юрко засміявся.

— Мені потрібний його дух. Відкинемо жарти... Скажіть краще скільки коштуватиме, щоб мати честь розмовляти з його духом?

Візник стьобнув коні і спокійно промовив:

— Він помер.

— А за п'ять червінців він зможе ожити?

— За п'ять червінців—протягнув візник і в його очах заграли вогники. Ніби до коней промовив: „важкувато“...

— Чортова кукло, отримуй сім і коли скажеш ще одно слово, я цією рукою вирву тобі язика,—і Юрко підніс до його носа свій здоровенний кулак. Віктор дав візникові гроші. Той перелічив, подивився на Юрка і сміючись промовив:

— Коли б у мене були такі пасажери частіше, то мої коні давно були б без язиків.

— Не розпатякуй, богом ти топтаний. За п'ять хвилин, щоб ми були в Урсула.

Візник повернувся і енергійно почав прикладати батіг до сухоребрих шкап. Скоро почали виростати маленькі хатки, вкриті червоною черепицею. Розганяючи табуни кіз, в'їхали в містечко. Поминувши дві вузьких вулички, покрученості яких могла б позаздрити сама зворотлива гадюка, зупинились біля чистенького будинку.

— Приїхали,—промовив візник.

Не встигли злізти, як із хати вибігла молоденька жінка. Вона привіталась мов із близькими знайомими й запросила до хати. Візник шепнув їй щось на вухо. Вона кивнула головою і вийшла.

— Зараз буде Урсул,—промовив візник.

Віктор став оглядати кімнату. Проти нього були напіввідчинені двері. Він підійшов ближче. В невеличкій кімнаті сидів підстаркуватий чоловік

у рудому подертому пальті. В руках він крутив засмальцьовану кепку. „Щось знайоме“—майнуло в голові Віктора. Десь бачив, але ніяк не міг пригадати.

— Скоро почнеться справжня дорога до Ліди,—тихо звернувся Юрко.

— Коли б скоріше бути біля неї...

В цю мить у голові майнула остання зустріч із нею. Дзвінок у передпокою... Віктор снову подивився на незнайомого—„Так, це він, льокай сусіди, це Серафим“—прошепотів він.

Рипнули двері. В хату ввійшла жінка, а за нею немолодий циган. Через ліву щоку в нього тягнувся тоненький рубець. Ніс мабуть мав неприємну зустріч із великим кулаком, тому був схожий на скривлену печерицю.

Хитрі, маленькі очі зупинились на Вікторові. Він хотів щось сказати, але перед ним виріс Юрко.

— Здоров, Урсуле, пізнаєш?—і Юрко протягнув йому руку.

Він закліпав очима і сполотнів.

— Здоров,—придушено вирвалось із рота, пізнаю, як же не пізнати?—і він криво посміхнувся.

— Мені потрібен гарний провідник і два паспорти.

Урсул вип'яв на нього очі, але Юрко не звернув уваги.

— Ти мусиш зробити для мене, за те, що я тільки трошки звихнув тобі носа й не проломав черепа. Крім цього ти отримаєш півтори сотні. Зрозумів?—і Юрко шарпнув його за плече. Урсул мотнув головою.

— А я думав, що знову хочете бути моїм провідником. У мене аж мороз пішов за шкіру,—поволі промовив Урсул і довго сміявся якимось чудним сміхом, схожим на шипіння зіпсованого примусу. Сьогодні я до вас прилучу ще одного й ви разом рушите. Тільки треба ще півсотні.

Юрко почав був лаятись, але Віктор його спизив і дав гроші. Урсул швидко перелічив і вийшов. З другої кімнати вийшов Серафим. Він привітався і пошепки промовив:

— Здається разом переходитимемо.

— А ви теж сьогодні думаєте?

— Це про мене говорив Урсул.

— Значить разом,—сухо промовив Юрко.

Розмова не йшла. Серафим пішов до своєї кімнати.

— Нам треба було б відпочити,—звернувся Юрко до жінки.

— Я вам зараз приготую. У клуні свіже сіно. Юрко й Віктор пішли за господаркою. Вона застелила білим рядном і вони розляглись на пахучому сіні.

— Як ви звернули Урсулові носа?

Юрко розповів:

— Це було по закінченню польської кампанії. Я на деякий час залишився в прикордонній варті. Одного разу доручили мені доставити на станцію Урсула і його компаньйона. Їх зловили на гарячому. До станції залишилось верстов десять. Зірвався дощ. Ми були змушені звернути в село поки перейде буря. Ці села характерні тим, що через кожну десятку хату знайдете контрабандиста. От до одного Урсулового приятеля ми випадково попали. Вони зразу стали пропонувати мені гроші й коли я рішуче відмовився, вирішили мене обеззброїти. Один почав зі мною балакати, а Урсул зайшов ззаду й хотів випробувати на мойому черепі міць залізної коцюбки. Я, на щастя, обернувся і так стукнув його по носі, що він лежав дві години нерухомо.

Юрко замовк.

— А що з тими?

— З тими я розправився ніжно. Одному прострелив черепа, а другий впав на коліна і клявся, що з часу свого народження бажає мені тільки добра.

Віктор стривожено дивився на Юрка.

— Ви думаєте, що після такого знайомства з вами він виконає все як слід?

— Будьте спокійні. Це тип, що не тільки забув зустріч зі мною, але й тепер за музику шовкового паперу дозволить вибити собі власні щелепи. Така вже в нього ідеологія...

На дворі зірвався вітер. Крізь стріху було видно блакитну латку, що скоро змінилась на темно-рудувату. Юрко почав дримати. Одкрились двері і в клуню ввійшов Урсул, протираючи від пороху очі. Обличчя його було трохи стурбоване.

— Будіть товариша. Ви зараз поїдете. За містечко підете пішки, а там чекатиме підвода.

Юрко прокинувся.

— Будьте обережні. Сьогодні наїхало багато міліції.

— Знаємо про обережність,—позіхаючи промовив Юрко.— Давай документи. Урсул витягнув документи. Один на ім'я Пшишковського, другий Славінського—мешканців села Вуйтки. Віктор подякував Урсулові. На дворі вони зустрілись із Серафимом і вирушили за містечко. Серафим ніс у мішку свій саквояж, поклавши на спину, неначе йшов на базар. За містечком біля вітряка стояла підвода. Здоровий дядько пильно дивився на них із воза. Пам'ятаючи Урсулову інструкцію, вони мовчки вилізли на віз. Візник шарпнув коні, і віз заторохкотів в яр. Віктора дратувало мовчання візника. Він, тримаючись за полудрабки, підліз до нього й голосно промовив:

— Ви нас переведете через кордон?

Візник, не обертаючись, сухо відрізав:—Побачите.

Віктор незадоволений вернувся на своє місце й почав було розмовляти з Юрком, але візок так підкидало, що всяка розмова була зв'язана з ризиком проковтнути власного язика.

Вечоріло. На обрії синів ліс, з-за якого сунули важкі олив'яні хмари. Скоро зовсім стемніло. Хмари затягнули все небо. Зверху котився грюкіт, неначе там високо, в чорному склепінню розташувалось велике місто.

Через півгодини, вимоклі до нитки, вони зупинились біля лісу. Візник зііз, зробив кілька кроків і крикнув пугачем два рази. Затрищали кущі і з них вийшов низенький хлопець.

— Він вас поведе,—показав на хлопця візник і став повертати коні.

Обережно ступаючи, пішли за провідником. Віктор почував, що починає мерзнути. Кожен куш кропив їх холодною водою. Біля нього йшов Серафим. Його трясло, мов у пропасниці.

— Нам ще далеко?—клацаючи зубами звернувся Серафим до провідника.

— Зі мною ще верстов сім, а там я покажу дорогу й підете самі.

Через годину Віктор відчув утому. Серафим став відставати. Юрко помітив і тихо звернувся до нього:—Шарпай, шарпай, старий...

Серафим переклав саквояжа на друге плече, угнув голову й тихо промовив:

— Не можу, щось коле в грудях.

Скоро вибрались із гущавини і спустились в яр. Провідник став.

— Звідси підете самі,—прошепотів він,—зробіте версту, значить на другому боці.

Вони попрощались і посунули обережно вперед. Серафим почав кашляти.

Юрко підскочив до нього і скреготучи зубами прошепів:—Або назад, або заткни своє горло.

Серафим злякано відскочив од нього й закивав головою, що буде мовчати.

Знову тихо пішли вперед. Ліс усе рідшав. Збоку щось тріснуло.

— Стій,—і затріщав затвор.

Голос паралізував рухи. Вони на хвилину вросли в землю.

— Вперед,—шепнув Юрко й мов якась сила відірвала їх від землі. Позаду загреміли постріли. Кулі джмелями задзеленькотіли в кущах. Серафим хотів минути пеньок, крикнув і схитнувся на землю. Через хвилину Віктора перегнав Юрко. В його руках був Серафимів саквояж. Ззаду греміли постріли, низали чорну млу...

IV.

... На сході жовтогарячими скалками миготів обрій. Вітер гнав шматки чорних хмар, мов велетенський двірник невидимим вінком намагався гладенько вимести сірий асфальт ранкового неба, виготувати чисту дорогу кволому промінню, що линуло блідими пучками з-за синього лісу. Товариші зійшли в яр. Віктор сів на вогку землю і стомлено дивився на ліс.

— Ви трохи відпочиньте, а я подивлюсь, що тут у саквояжі—промовив Юрко і став ножиком одкривати замок. Віктор протягнувся і з приємністю тягнув вогке повітря. Юрко довго порався, насилу одкрив. В середині було дві пари білизни й більш нічого. Він ще раз обдивився порожнє дно саквояжу, плюнув і з злістю пробубонів:

— Варто було тягнути.

Саквояж вилетів із рук і з дзвоном упав на землю. Юрка здивував дзвін. Він підняв його і став ретельно оглядати. Пальці намацали щось тверде між двома покритками дна. Юрко розривав ножем дно, і відти сліпучим блиском заграли різнокольорові вогники. З розрізаного дна посипались на мокру землю золоті перстні з блискучими камінцями. Віктор здивовано дивився на Юрка, що трусив саквояжем. Він схопився, підійняв браслета й мовчки дивився на великі рубіни, що краплинками гарячої крові запеклись на ясному золоті. Юрко став приміряти перстні, але ні один не налазив навіть до половини його мизинця. Збоку почувся жіночий голос. За метрів триста йшло дві жінки. В одній в руках була велика глиняна банка, друга несла серпи. Вони звернули праворуч і на хвилину зупинились. Віктор зробив крок уперед і привітався. Юрко швидко зібрав перстні й непомітно накрив їх порожнім саквояжем. Жінки здивовано дивились на них.

— Можна у вас напитись?—з веселою усмішкою промовив Юрко. Їхні обличчя зразу змінились. Одна підійшла ближче і протягнула банку. Юрко припав до неї і став тягнути холодну воду.

— З якого села?—запитав Віктор.

— З Вуйток—відповіли разом.

— Це недалеко від станції цієї... ой, як вона... тягнув Юрко.

— Пан хоче мовити, од Ярни?

— Так, так од Ярни, все я її забуваю, хоч і що-року доводиться їздити через неї.

— Недалеко. Ото бачите Вуйтки, он де вітряк, а станція зараз за тим лісом—і вона протягнула руку трохи праворуч.

Товариші подякували й пішли на Ярну.

— Кілометрів п'ять до Ярни.

— Коли вісім, то добре. Ви не дивіться, що лісок здається близько,—промовив Юрко.

Коли жінки зникли далеко за горбом, Віктор жбурнув порожній сак-вояж у жито.

— Ну, й молодчага наш червоноармієць. Злизав старого однією кулею. Здається не помилився, кого треба хлопнути,—весело промовив Юрко.

Віктор мовчки хитнув головою. Говорити не хотілось. Сонце почало нестерпимо припікати. В роті пересохло, солоно. Вони ввійшли в рідкенький ліс. Метрів за сто червоніла невеличка станція. Віктор зупинився і став витирати спітніле обличчя.

— Краще тут відпочити,—промовив Юрко.

Не встигли травою витерти з черевиків порошок, як загуркотів поїзд. Вони підхопились і наддали кроку до станції. На пероні стояло чоловік п'ять пасажирів. Біля дверей ходив поважний жандар. Віктор узяв квитки до Варшави й за хвилину до одходу сіли у вагон. В останньому купе було вільне місце.

Товариші з цікавістю стали оглядати своїх сусід. Біля них сидів здоровий мужчина в синій, полинялій сорочці. В його пальцях губилась маленька люлька, яку він що-хвилини підносив до рота. Біля вікна сиділо двоє молодих людей в чорних костюмах. Один із них поринув у газету „Польська збройна“, другий чистив ножиком яблуко.

— Янек, хочеш яблука?

Янек замотав головою і продовжував читати. Він на хвилину зупинився, його тонкі губи розтяглися в довгу усмішку.

— Пся крев, уперше читаю таке гасло,—і Янек ударив кулаком по столу. Це писав справжній поляк. Слухайте... і він почав патетичним тоном: „За Неман до Києва—от актуальна проблема... Справжній патріот ніколи не повинен забувати цього...“

— До Києва?—здивовано промовив чоловік із люлькою.

— Так, треба знову поновити кордони Жечі Посполитої...

— Чому ж не до Москви?—і людина з люлькою непомітно всміхнулася.

— Що ж, коли буде потрібно, то й до Москви. Там же була нога поляка в XVII столітті,—й він посміхнувся.

— Воно то можна, тільки не вистачить патріотів.

— Я не розумію пана.

— А так, коли заберемо Україну, то в кожному селі, я вже не кажу про місто, потрібно буде не менше десяти патріотів, щоб керували, бо там люди завзяті.

— Нехай пан не турбується, Польща з тридцяти мільйонів двадцять має чистих поляків.

— А патріотів скільки?—спокійно запитав чоловік із люлькою.

— Патріотів... патріотів...—і він на хвилину замнявся.

— Кожен поляк патріот,—промовив його товариш. Тільки є культурніші, що розуміють історичну потребу...

— І є некультурне бидло,—перебив його мужчина з люлькою.—Я спостерігав у нас на заводі. Боюсь, що вони ніколи не будуть культурними патріотами—і він їдко посміхнувся.

Поїзд став. Мужчина з люлькою зібрав свої клунки й вийшов із купе. Через п'ять хвилин знову рушили. В купе ввійшов кондуктор і двоє вартових. Кондуктор став перевіряти квитки, вартові—документи. Черга дійшла до Юрка. Він протягнув документи. Вартовий переглянув і не повертаючись—спитав:

— Ваше прізвище?

— Моє... Там же написано,—він кашлянув.—Нехай пан прочитає.

Віктор здригнув. Юрко забув своє прізвище.

— Пан Славінський закурить?—і Віктор швидко витягнув цигарки.

Юрко взяв цигарку і вже спокійним тоном промовив:

— Мое прізвище—Славінський, їду у Варшаву, сам із села Вуйтки. Вартовий підозріло подивився на Віктора й віддав Юркові документи. Коли вони вийшли, Юрко шепнув Вікторові:

— Нам залишатись тут більше не можна. На другій зупинці ми змінимо місце.

Скоро знову одчинились двері і в купе ввійшов низенький чоловік.

Його гостреньке, пацюкувате обличчя було вкрите пучками рудого волосся.

Він поклав свій саквояж, витягнув газету і став непомітно оглядати товаришів. Юрко штовхнув Віктора ліктем і моргнув у бік нового пасажера.

Віктор пильно подивився на нього, встав і поволі вийшов на ганок вагону. Через хвилину зробив теж Юрко.

— Треба як-небудь відкрутитися від цього шпика.

— Зараз можна бути спокійними за нашу недоторканість. Нас арештують не раніше, як у Варшаві. Треба за дві станції до Варшави...

В цю хвилину одчинив двері шпик. Юрко замовк. Шпик, ніби не звертаючи уваги на них, пішов у відхідок. Товариші повернулись на місце. Через кілька хвилин шпик знову прийшов у купе.

Вечоріло. У лихтарі блиснуло тмяне світло. Віктор пильно стежив за шпиком. Той зігнув голову й удавав, що дрімає. До Варшави залишалась одна зупинка.

— Вийдемо,—шепнув Юрко.

Шпик помітив. Він потягнувся і спитав, яка година. Віктор відповів і пішов за Юрком на ганок. Юрко хутко передав свою думку і ввійшов у відхідок. Віктор залишився біля дверей. З вагона вийшла якась дама.

— Занято,—спокійно промовив Віктор.

Вона покрутилась і пішла до вагону. Знову одчинились двері. Увійшов шпик. Він скося подивився на Віктора й хотів пройти. Тільки зрівнявся з дверима відхідника, Віктор кашлянув і з усієї сили турнув його в двері. Не встиг він крикнути, як Юркові руки обплели його горло й потягли в середину. Віктор зачинив двері і стояв на варті. Знову відчинила двері дама, але він із такою рішучістю сказав: „занято“, що вона в одну хвилину зникла. З відхідника було чути глухий шум. Віктор хвилювався. Випадково могли проходити вартові й тоді все пропало. Скоро відкрились двері і з відхідника вийшов с піднілий Юрко.

— Готово,—трохи нервово промовив він. Відійде не раніше, як через двадцять хвилин. А тепер, не гаючи часу, треба звідси витрясатись.

Юрко одкрив двері і став на сідці. Він витягнув голову вперед і пірнув у чорну млу. За ним через хвилину скочив Віктор.

V.

... Тільки на четвертий день після неприємної розлуки з ганком поїзду Віктор зміг спокійно пройти по діагоналі невеличку кімнату Варшавського готелю і не відчувати більше противного шпигання сотен голок у правому коліні. Він із радістю став швидко ходити по кімнаті, й коли ввійшов Юрко, то Віктор протягнув йому ногу і з радістю, мзв уперше її побачив, крикнув:

— Дивіться, вона вже працює краще лівої.

Юрко всміхнувся:

— Мої ліки виправдали себе.

— З вас був би славетний доктор,—перебив Віктор.

— Нічого, я ще маю надію для декого бути славетним костоломом,—весело промовив Юрко.

Він швидко дістав із кишені газету і протягнув Вікторові.

— Для нас цікаве оголошення. На завод „Фрікс“ потрібен інженер-механик.

Віктор швидко переглянув оголошення і тихо промовив:

— Потрібні ж документи... і чи варто зв'язуватись.

— Чудний ви. Через службу попадете зразу у вищі кола. Там скоро можна розвідати все. Наша робота буде зв'язана з меншим ризиком. Абсолютно ніяких підозрінь.

— А як же з документами?

— Я мав це на меті й сьогодні познайомився з одним шулером на Нових Липках. Він довго мене крутив і нарешті коли я пообіцяв йому перстень, він дав мені адресу до одного ювеліра, що приймає речі й постачає все. Сьогодні треба розпродати наші дорогоцінності й тоді купуй хоч пів Варшави.

Віктор, підбадьорений його реальним планом, швидко почав готуватись. Він одкрив шафу й витягнув новенькі костюми, придбані Юрком.

За хвилин кілька товариші з цікавістю оглядали себе в трюмо. Їхні продовгуваті, правильні обличчя, під пишними рябенькими кепі на тлі сірих, мов вилитих костюмів, набрали якогось аристократичного вигляду.

Вони уважно оглянули один одного, вийшли з кімнати й сіли в трамвай. З цікавістю розглядали варшавські вулиці.

Нерівномірність будівлі нових будинків, що лізли на інші, затискали старі, назавжди забирали в них сонячне проміння. Все це вражало їх своєю хаотичністю, будівельним ажіотажем, що просягав своє бетонне тіло далеко вгору, неначе хотів усмоктатись чорними губами комінв у блакитні груди прозорого неба.

Через кілька хвилин вони розшукали велику золотих виробів крамницю. В середині людей багато. Один із прикажчиків підбіг до них і з нудною чемністю промовив:

— Чим можу служити?

— Можна бачити господаря?—промовив Віктор.

Він ще нижче схилився і попросив іти за ним. Вони піднялись на другий поверх у велику кімнату. Прикажчик на хвилину зник, потім повів в одчинені двері. В невеличкій кімнаті за масивним дубовим столом сидів, переглядаючи папери, мужчина років під сорок. Він кивнув своєю лисиною і попросив сісти.

— В якій справі, панове?—поволі промовив він, пильно оглядаючи їх.

Віктор витягнув один браслет і протягнув йому. Він став крутити його перед своїми великими окулярами.

— Робота прекрасна й камінці добрі.

Віктор витягнув кольє. Забачивши велике кольє, він аж підскочив, схопив його обома руками, неначе хотів розцілувати.

— Все,—промовив Віктор.

— Мені як раз дуже потрібне кольє. Скажіть, хто дав адресу до мене?

— Канчиць із Нових Липок,—промовив Юрко.

— Ви давно в нас у гостях? Хто у вас був пацієнтом?

— Ми недавно приїхали з Берліну,—поважно промовив Віктор.

— А, то я про вас чув. По-правді сказати, ми чекали вас пізніше. Його тлусте обличчя розпливалось у приємну усмішку.

— Ми думаємо тут трохи попрацювати, але нам потрібні деякі документи.

— Це зробити можна, тільки умова: за весь час вашого перебування у Варшаві—я ваш єдиний пацієнт.

— Коли зробите все як слід, можете розраховувати,—промовив Юрко.

— Будьте спокійні. Які потрібні документи?

— На ім'я німецького інженера-механика. Не менше п'ятирічний стаж і рекомендації.

— Буде зроблено,—промовив він занотовуючи. А тепер прошу в другу кімнату. Мені дуже приємно, що ви приїхали. У нас зараз така тиша, від якої скоро спиниться кров у жилах.

Льокай поставив на стіл вино і срібну вазу з білими гронами винограду.

— Серйозної роботи нема, так дрібниці. От недавно через одного дурня в мене зірвався діамант у двісті каратів.

— Яким чином?—запитав Юрко.

— У нас є поручник Парвський—емігрант із Росії. Він останніми часами давав сто очків нашим варшавським майстрам. На один із маскарадів у пані Генської було запрошено дочку українського професора.

Віктор здригнув.

— Що тепер її заарештовано?—вирвалось у нього.

— Так, так вона сидить,—спокійно промовив він, розливаючи вино. —Він націлився на її діамантову брошку, і в той же вечір вона опинилась у нього в кишені, але за нею впадав один дурень, колишній петлюрівський полковник, зараз він працює у дефензиві. Він його заарештував, а через кілька днів посадовив і її у другий корпус.

— Вона цікава?—запитав Юрко.

— Ви можете уявити, коли змогла укрутити полковника Галька, а це ж тип!—і він покрутив головою.

— Цікаво було б бачити цього дурня-полковника, що полює на наших,—ніби між іншим кинув Віктор.

— Ви можете знайти його в кафе „Аполон“. Там їхній уряд щодня засідає.

Увійшов льокай.

— Вас просять до крамниці.

— Добре, через п'ять хвилин буду. Нам треба розквитатись,—швидко промовив господар.—Ваша ціна?

— Двадцять п'ять тисяч золотих.

Його маленькі очі нервово забігали по кімнаті.

— Багато. Можу дати тільки двадцять,—і він легенько стукнув по плечі Віктора.

— На перший раз я згоджуюсь,—протягнув Віктор,—тільки, щоб було все виконано.

Він задоволено всміхнувся і відрахував гроші. Товариші розпрощались і вийшли на вулицю.

— Одна нитка в наших руках,—промовив Юрко.

Вони взяли візника й через кілька хвилин зупинились біля великого будинку. Віктор підвів голову. На вивісці був намальований голий мужчина, що дуже скидався на перукара, а не на Аполона, що й було написано великими золотими літерами. Вони увійшли до залі й зайняли місце в кутку біля оркестри.

— Треба розпочати з будь-ким розмову,—прошепотів Віктор.

До столика підійшов офіціант.

— Вина й холодної закуски.

Юрко крутився на стільці: оглядав публіку. З Вікторового боку, за невеличким столиком сиділо троє мужчин. Від них уривками долітали слова наймолодшого. Він розчервонівся і розмахував рукою.—Ми їм покажемо, чортова кацапня! На сьогоднішньому засіданні...

Загремів джаз-банд, і Віктор більше не міг піймати жодного слова. Подали вино. Він став наливати. Юрко дивився на молоду жінку, що сиділа віддаль і видно сумувала. Їхні очі зустрілись. Вона перевела свій зір на Віктора, потім на вино й моргнула Юркові. Він кивнув їй головою, а Вікторові швидко прошепотів:

— Дещо можна взяти і в неї.

Вона сіла за їхній столик, перекинула ногу на ногу так, що з-під її коротенької спідниці було видно шовкові підв'язки. Віктор постукав, щоб подали третій бокал і ще вина. Вона пила без запрошення і за короткий час, розчервонівшись від непомірних порцій, розповіла їм майже всю історію цього кафе. Відчинились двері, і в кафе ввійшло шість чоловіка з портфелями. З-за кожного столика посипались привітання. Вони поважно кивали головами і пройшли у другі двері.

— Хто це?—запитав Віктор.

— Це українці—емігранти.

Вона стала перелічувати їхні прізвища. Між ними був Галько.

Скоро в ті двері посунули з-за столиків люди.

— Що там таке?—запитав Юрко.

— Вони тут орендують залу. Сьогодні в них важливе засідання. Здається посилають ноту російським монархістам у кафе „Три прапори“. Монархісти од них хочуть забрати частину Донбасу.

— Що таке?.. Там же радянська влада.

— Мабуть вони думають скоро бути там, коли сваряться за кордони. Але, ну їх до біса... Поїдемо в оперу?—і вона примружила очі.

— Ні, моя мила, на тобі на квиток, а нам немає часу.

Віктор устав. Вона швидко налила вина і протягнула йому. Він одвів рукою бокал і хотів іти. Вона зірвалась із місця і якимось чудно подивилась на нього. Віктор не розумів, що з нею робиться. Її каламутні очі зробились ясними, блискучими.

— Побудьте зі мною одну хвилинку, тільки одну. Вас просить зараз не повія, а людина, що...

Вона впала на стілець і закрила обличчя руками. Її плечі конвульсивно здригались. На них почали звертати увагу з-за інших столиків.

— Візьмемо її звідси,—шепнув Юрко.

Віктор узяв її під руку, і вони вийшли з кафе. Вона підвела голову і знову стала пильно дивитись на Віктора.

— Ви з України?

Віктор здивовано кивнув головою.

— Так, я не помилилась,—глухо вирвалось з її грудей.—Пройшло сім років... Віктор здригнув, став уважно розглядати її обличчя.

— Не пізнаєте?—вона залилась істеричним сміхом і хотіла вирвати свою руку.

— Вікторе, пустіть.

— Зіна...—хвилюючись промовив Віктор.

Вона з неймовірною силою шарпнула свою руку, хотіла пересікти вулицю, але на середині захиталась і впала на брук.

Навколо неї гуділи сиренами автомобілі...

VI.

— Завод „Фрікс“,—сухо промовив шофер, одчиняючи двері.

Віктор увійшов у ворота.

Праворуч стояв невеличкий будинок-контора, а далі тягнулись чорні корпуси цехів. Поминувши три великих кімнати, Віктор опинився перед кабінетом адміністратора. З-за дверей виріс швейцар. Віктор мовчки сунув йому візитну картку. Трохи хвилюючись, щоб не попасти на

німця-адміністратора, він увійшов до кабінету. Хвилювання одразу зникло. За столом сидів низенький чоловік із великими білими вусами, що крутилися далеко за підборіддям. Перед ним був поляк „чистої води“.

— Перечитавши оголошення про вакансію на вашому заводі...— почав він, намагаючись говорити кожне слово з німецьким акцентом.

— Ваш стаж?

— Шість років на заводі Крупа.

— Приємно, нам така кандидатура як раз потрібна. Правда, у нас є ще заяви й одного ми майже затвердили, але скажу одверто, з німцями найприємніше працювати.

Віктор злегка кивнув головою.

— Зараз подзвоню нашому господареві... Він узяв трубку.

— Альо, два—сімнадцять—вельмишановний пане Лисицький, говорить адміністратор. У нас є нова кандидатура.

— Що, ви обіцяли? Але ж ця кандидатура...—і він хвилини десять розказував про Вікторові переваги над іншими. З розмови Віктор довідався, що його конкуренти були руські інженери, мабуть емігранти.

— Вам тепер треба їхати до пана Лисицького. Прошу його адресу.

Віктор дістав блокнота й занотував адресу.

— Бажаю успіху,—й адміністратор простягнув йому руку.

Віктор вийшов на вулицю, розтуркав шофера, що ритмічно кліявав носом у кермо. За чверть години вони пролетіли півміста і зупинились біля великого будинку готичного стилю. Віктор швидко піднявся мармуровими східцями в розкішний вестибюль. З-за бронзової статуї Гермеса нечутно вийшов старий льокай і попросив йти за ним. З однієї кімнати котився жіночий сміх. Льокай пішов уперед. Через хвилину вийшов мужчина років під тридцять п'ять.

— Прошу, прошу, пане Гельст—і він простягнув йому руку.

„Який прекрасний був би оригінал для радянського карикатуриста“—майнуло в голові Віктора. Це була людина, що вже мабуть років десять бачить носки своїх черевиків лише тільки в дзеркалі. Його потрійне підборіддя противно переливалось через білий викотистий комір.

Вони поминули дві кімнати й опинились у великому кабінеті.

— Прошу сідати,—чемно звернувся Лисицький. —Адміністратор мене попереджав телефоном. Я б хотів переглянути ваші папери.

Віктор подав йому документи. Він швидко перечитав рекомендацію і з задоволенням повернув Вікторові.

— З завтрашнього дня ми вас зараховуємо. Ваша платня...

Ззаду них із шумом розчинились двері. Віктор обернувся. В кімнату вбігла вродлива жінка.

— Ясек, ти знову...—почала вона грізно, але, забачивши чужого чоловіка, посміхнулась. Віктор устав і вклонився.

— Пробач, моя мила, я мусив залишити вас на одну хвилину. Знайомся, наш новий інженер—пан Гельст.

Віктор із цікавістю розглядав цю немолоду, але ще досить свіжу пані. Її великі сині очі трохи кокетливо зміряли Віктора, ніби оцінюючи його якості.

— За те, що ви відірвали мого чоловіка від важливої справи...—почала вона, протягуючи кожне слово,—позавтрім ваш вечір у моєму розпорядженні.—Куточки її очей трохи зішлись.

— Так, так, позавтрім, будь ласка, викресліть із вашого блокноту всі справи,—сміючись промовив Лисицький.—Ми влаштовуємо невеличкий бал.

Віктор уклонився, сказав, що приймає з приємністю умови шановної пані й попрощавшись залишив будинок. Він витягнув годинника. Було рівно чотири.

— Додому,—крикнув шоферові,—яко-мога швидше.

Машина повернула за ріг і почала розвивати швидкість. Скоромітри злились білими тентами в якусь безмежну стрічку. Вони летіли, ризикуючи що-хвилини когось задушити, або влучити в поліцейя. Шофер артистично минав усі перепони. Від сильного руху Вікторові напружені нерви трохи заспокоїлись. Машина стала.

— Можете їхати в гараж, подасте завтра о восьмій.

Віктор простягнув шоферові гроші й піднявся на другий поверх. У дверях зустрівся з Юрком.

— Як справи?

— Все зроблено. Завтра на службу. Що казав лікар?

— Тихше, вона тільки-но заснула, — промовив Юрко — Ходім до другої кімнати.

Віктор сів у крісло.

— Розкажуйте все по порядку.

— О першій годині приїхав старенький лікар, — тихо почав Юрко, — не встиг узяти її за руку, як вона зірвалась із ліжка. Я вперше бачив такі страшні очі. Розтріпані коси надавали їй божевільного вигляду. Вона одштовхнула лікаря і почала кричати: „Не хочу“... Я схопив її за руки й міцно тримав, поки лікар її оглянув. Він написав рецепта і сказав, що їй потрібний абсолютний спокій. Причина хворости — зіпсуті нерви. Я дав їй приписані ліки, й вона заснула. Мабуть їй легше.

Юрко замовк.

Вони просиділи хвилин десять нерухомо.

Віктор слухав важке дихання в суміжній кімнаті.

Юрко крутив цигарку й ніби про себе тихо промовив:

— Нашо було її брати до себе. Вона буде тільки гальмувати нашу справу. Віктор здригнувся. Йому стало неприємно. До цього часу він не сказав Юркові, хто вона, неначе хотів від нього затаїти.

— Юрко, зараз розкажу тобі про неї і тоді стане ясно, що інакше зробити було не можна. Це було сім років тому. Я закінчував гімназію і тоді вперше зустрівся з Зіною на одному з нелегальних засідань учневої молоді. Зіна брала найактивнішу участь у діяльності групи й на мене справила велике враження. Я з перших днів відчув, що мене тягне до неї і не раз ламав голову, щоб знайти хоч маленькі причини частіше зустрічатися з нею. Ми скоро стали гарними товаришами, коли не більше. Я пам'ятаю, з якою радістю ми зустрічали першу революцію. Але трохи пізніше наші погляди стали розходитись. Вона захопилась ідеєю національного визволення України. Мені було однаково. Не раз між нами відбувалася гостра полеміка. Мені було байдуже, чи буржуазна республіка України, чи Росії з Україною. Я іронічно ставився до партійної боротьби, що точилася навколо мене, й був переконаний, що кінець-кінцем буде буржуазна республіка, а під назвою якої партії це мене не цікавило. Я сміявся з тих гарячих відозв, що ними обліплювали всі будинки.

Не раз працюючи в своїй маленькій лабораторії, тримаючи в руках колбу, де йшла бурхлива реакція, я порівнював революцію з нею. Закінчиться розклад людської матерії і все замовкне надовго, тільки маленькі кристали міцно зачепляться до якоїсь стінки й будуть повільно рости, поки не ввійдуть нові елементи, що знову розтануть у бурхливій масі... Я розумів хід подій і з погордою дивився на оскаженілих людей. В моїх очах вони були нікчемними маріонетками... в цьому великому процесі змін. Одного разу Зіна завітала до мене. Я студіював хемію і розбирав якусь складну форму.

— Прийшла з тобою попрощатись, — глухо промовила вона. У неї був збентежений вигляд. — Ми сьогодні відступаємо!

— Хто ви? Відступають же петлюрівці, а тобі чого?

Вона зірвалась із місця, схопила мою хемію і жбурнула під стіл.

— Не думай, що всі такі боягузи, що можуть сидіти над формулами в такий час. Вона погордо підняла голову і стукнула дверима. Я спокійно підняв хемію і став читати далі. Скоро місто зайняли червоні. Навколо кипіла незрозуміла для мене робота. Кожний новий день ніс чудне життя і де-далі розхитував мою філософію. Я з жахом зрозумів, що роблюсь зайвою порошнею серед великої будівлі... Сотні думок виникали за одну хвилину й ще скоріше зникали. Я шукав виправдання своїх вчинків, але ніде не зміг знайти.

А всередині неначе хтось глухо шептав: „Ти сам нікчемна маріонетка“...

Це була найбільша для мене мука.

На практиці, серед робітників, я не міг спокійно працювати. Здавалось, що всім цим людям у засмальцьованих костюмах я багато винен. Щоб хоч трохи забути все, я почав опрацьовувати удосконалення варстату. І коли ці люди на зборах винесли мені подяку, з того часу урвались струни, що міцно...

В цю хвилину в кімнаті застогнала Зіна. Віктор замовк. Юрко тихенько причинив двері.

— Де я?— тихо промовила Зіна.

— Заспокойтесь, коли видужаєте, будете все знати,—звернувся до неї Юрко.

Віктор устав і підійшов до ліжка. Вона подивилась на нього й тихо промовила:

— Так... пригадую, в кафе... Вікторе, ви мене пізнали?—на її очах виступили сльози.—Як ви попали до Варшави?

— Ми приїхали за Лідою, ви про неї що-небудь знаєте?—сухо промовив Юрко. Зіна здригнула.

— Знаю, знаю все...—Вона після кожного слова трохи відпочивала.

— Мені зараз важко.—Зіна глибоко зідхнула й закрила свої великі, обрамовані синіми тіннями очі.

Її обличчя зашарілось, знову в голову дихнуло вогнем, здавалось кров кипіла, перетворювалась на пар, що нестерпучо душив мозок, розривав голову. Хаотично летіли думки. Зіна зробила велике зусилля, щоб їх об'єднати, зупинити, але вони линули, і голова ніби перетворилась на радіо, звідки, як блискавки, летіли уривки, маленькі, пекучі...

Здавалось так недавно, ще не встигли розтанути Вікторові слова „не вір їм, завжди, побачимо, що буде далі“. І тоді трохи нервувала його флегматичність, але з середини випливало щось тепле, і в ньому танула його холодність...

Зіна відкрила очі. Близько від неї стояв Віктор і якимось чудно дивився у вікно. Вона інтуїтивно відчула, що перед ним зараз пронеслись далекі, безповоротні дні. Його очі дивились так само, як тоді, передостаннього вечора.

Зіна здригнула. Всередині знову заворушилось далеке, тепле почуття.

Вона підвела голову. Віктор обернувся.

Їхні очі зустрілись і Зіна помітила в них тривожні тіні.

— Вам важко?—придушено вирвалось у Віктора.

Зіна хотіла щось сказати, але горло здушив жакхливий лоскіт, і на щоки бризнули гарячі краплинки. Віктор сів на ліжко, поклав її голову на руки і став заспокоювати.

VII.

— Ви гадаєте, що це зробив Вельс?

— Тільки його справа—промовив адміністратор.

— Учора майстер збракував половину його роботи, а сьогодні добре, що молоток збив тільки капелюха, а щоб дістав по голові, то череп луснув би, як горіх. Це скандальний робітник. Його давно треба викинути.

— Чому ж до цього часу не викинули?

— Легше викинути десять чоловіка, ніж його одного. Він серед робітників популярна людина. Ми вирішили примусити його покинути завод. Майстер уже місяць уживає всіх заходів, бракує роботу, дає непосильне навантаження, але він тримається, як чорт.

— Це людина неприємна,—промовив Віктор і непомітно занотував його прізвище.

На стіні пробило шість.

— Пане Гельсте, кидайте роботу, вам же о восьмій на бал.

— Ви їдете?

— В мене хвора дружина—не можу.

— Це неприємно,—промовив Віктор, швидко згорнув папери й виїшов із кабінету. Біля воріт стояла порожня машина. Шофер десь зник. Віктор виліз і став чекати. Пройшло хвилин десять. Він покрутив сирену й дав кілька довгих гудків. З-за рогу, трохи хитаючись, сунув шофер.

— Пробачте, пане Гельсте,—почав він заплітаючись. Його очі мабуть довго дивились на дно чарки й тому були схожі на каламутне скло.

— Заводьте й щоб за десять хвилин бути вдома,—перебив Віктор. Шофер буркнув щось під ніс і пустив машину. Скоро вітер залоскотав обличчя. Машина летіла на третій швидкості. За метрів сто з одного боку вулиці їхала валка биндюгів, а з другого плутались візники. Один із них перетинав вулицю. Шофер дав тривожний гудок, але не збавляв ходу. Через хвилину щось затрищало. Автомобіль став, його з усіх боків оточила публіка. До шофера з кулаками ліз візник. Одне колесо його брички перетворилось на купку трісочок. Віктор покликав візника і протягнув йому п'ятдесят злотих. Візникове обличчя зразу змінилось. Цієї хвилини він мабуть пожалкував, що розбито одно лише колесо. Шофер став заводити машину, але з'явилась людина з магичною паличкою.

Забачивши його, шофер кинув машину і скопив Віктора за руку.

— Пане Гельсте, не треба протоколу. Мене звільнять...—шепотів він...

— Заспокойтесь,—промовив Віктор.

Людина з паличкою запропонувала їхати в участок. Автомобіль завернув за ріг і зупинився перед невеликим будинком. Віктор, трохи хвилюючись, увійшов до кабінету. Людина з паличкою витягнулась перед лисим чоловіком, доповідала в чому справа.

— Я головний інженер заводу „Фрікс“. Цю неприємність хотів би ліквідувати.

— Нам доведеться скласти протокола,—сухо перебив його начальник.—Ви можете йти.

Поліцай повернувся на підборах і виїшов.

— Цю справу можна ліквідувати,—промовив він зовсім іншим тоном,—але ви повинні заплатити візникові за розбите колесо—і його маленькі очі забігали по кімнаті. Віктор зрозумів і витягнув п'ятдесят злотих.

— Прошу вас, передайте візникові ці гроші, я буду вам завжди вдячний.

— Не турбуйтеся, гроші будуть передані,—з надзвичайною ввічливістю промовив він і стиснув йому руку. Біля машини чекав схвильований шофер.

— Не турбуйтеся, все зроблено,—промовив Віктор.

Шофер вдячно глянув на Віктора, швидко завів машину. За кілька хвилин вони були вдома. Залишилось півгодини. Віктор став швидко одягатись. Його дивувала відсутність Юрка. З-під каламаря виглядав шматок списаного паперу. Він швидко витягнув:—„Буду рівно о восьмій. Чекайте. Зіна ще не поверталась. Юрко“. Залишилось п'ять хвилин. Віктор став переглядати українську газету. В очах замиготів підпис батька. Швидко читає статтю...

— ... Нас дивує, чому уряд заборонив видавати мапу України, невже і в цьому він бачить політичну небезпеку. Незрозуміло?

— Ага, і тобі вже незрозуміло,—з радістю крикнув Віктор.

— Що незрозуміло?

Він обернувся. На дверях стояв Юрко. Віктор показав йому газету. Юрко перечитав і спокійно промовив:

— Є надія, що після смерти він мабуть зрозуміє.

Юрко поклав на стіл невелику коробку і став розрізати шпагат. В коробці лежало два новеньких „стейери“ і чорний „бравнінг“.

— Захуйте, поки вони нам не потрібні,—промовив Віктор.—Що нового?

— Зіна до цього часу не повернулась. На сьогодні обіцяла дістати всі відомості.

— Скільки ви дали їй грошей?

— П'ять тисяч.

— Ви думаєте вистачить?

— Більш непотрібно. За п'ять тисяч полковник мабуть згодиться.

— Добре. Чекайте її, а я зараз їду. Коли що-небудь трапиться важливе, дайте мені знати. Запишіть адресу. Віктор ще раз оглянув себе в трюмі, поправив краватку й вийшов на вулицю.

До будинку що-хвилини під'їжджали авто. Шофер зменшив ходу і протиснувся між ними.

— Нікуди не відходьте від машини,—звернувся Віктор до шофера і швидко піднявся у вестибюль. В залі греміла музика. Віктор став протискатись серед незнайомих йому панночок, між якими крутились молоді офіцери.

— Пане Гельсте, я вас півгодини шукаю.

Перед ним стояла дружина господаря. Її розкішний бальний костюм був зшитий мабуть із метою показати якомога більше непокритих частин її рожевого з бронзовим полиском тіла. Біля неї стояло двоє військових людей. Віктор привітався і став просити пробачення за запізнення.

— Дозвольте вас ввести в наше коло,—промовила вона і взяла його під руку. Один із офіцерів скося подивився на Віктора. Вона помітила й усміхаючись промовила:

— Даруйте, панове, пан Гельст тут нова людина й мій обов'язок увести його в наше товариство.

Вони чемно вклонились.

Вона підводила Віктора до окремих груп, молодих панн, знайомила й вела далі. З балкону линував вальс. Вона поклати руку на його плече й напів закрила очі. Вони понеслися по дзеркальному паркеті. Віктор не танцював кілька років, і тому в його очах скоро замиготіли колони не-

ясними тінями. Перед нього було тільки її обличчя, з трохи відкритим маленьким ротом, звідки лилось гаряче дихання. Він робив велике напруження, щоб не впасти. Рука механічно здушила її тонку талію і пригорнула ближче до себе. Вона здригнула й закрила очі.

— Досить, я хочу відпочити—прошепотіла вона й повела його довгими кімнатами.—Ви стомились? Ви важко дихаєте,—тихо промовила вона, одчиняючи двері. Вони ввійшли до невеличкої кімнати, прибраної в якийсь східний стиль. М'яке, сине проміння приємно тануло у волохатих килимах. Вона напів лягла в низеньку тахту й запропонувала Вікторові сісти біля неї.

— Дайте цигарку.

Він швидко дістав портсигар. Вона потягнула два рази і стала пильно дивитись на Віктора. Він спокійно витримав її зір. Вона кинула цигарку й заклала руки за голову. По її тілу побігли маленькі хвилі.

— Мені душно,—і вона стала відсьобувати золоту брошку, що з'єднувала на плечі два куски матерії.

— Як вам не соромно, я не можу відстібнути, а ви спокійно дивитесь. Відстібніть.—капризно кинула вона.

Віктор зігнувся над нею і відкрив брошку. Матерія впала. Вона оплела його шию і пригорнула до напіввідкритих грудей. Віктор схопив її за руки. Вона задрижала, вигнулась, мов уся складалась із тоненьких пружин і припала своїм гарячим тілом до нього. Віктор хотів щось сказати, але її тонкі губи міцно замкнули його рота.

— Пане Гельсте,—хтось кликав із третьої кімнати. Вона відскочила од Віктора і швидко стала засьобувати брошку. В її очах заграли зелені вогники.

— Хто мене кличе?

— Бегемот,—із злістю промовила вона,—йдемо йому назустріч.

На дверях вони зустрілись із господарем.

— А я думав, що ви перенеслись на іншу планету...—з його живота, мов із повної бочки, замість сміху виривалось булькання.

— Знайомтесь—пан Осика.

Віктор протягнув руку низенькому чоловіку, що вийшов з-за плеча пана Лисицького.

— Даруй нам,—звернувся Лисицький до дружини,—у нас на п'ять хвилин негайна справа до пана Гельста.

— Але, коли через п'ять хвилин я не побачу вас у залі, то ніякі негайності не допоможуть,—усміхаючись промовила вона й пішла до залі.

Лисицький повів до кабінету й закрив двері на ключ. Віктор зрозумів, що передбачається якась важлива справа.

— Пане Гельсте,—почав він діловим тоном,—учора я одержав замовлення на виготовлення військового знаряддя. Ми повинні пристосувати до цього наші цехи. Завод треба пустити в повних дві зміни.

— Це не так важко,—промовив Віктор.

— Ви помиляєтесь і не знаєте, що завтра о третій годині у нас на заводі розпочнеться страйк.

— З яких джерел такі відомості? Цього не може бути. Я придивлявся до робітників...—почав Віктор, намагаючись поглибити розмову.

Лисицький засміявся.

— Завтра о восьмій годині повинні розпорядитися, щоб пустити третій дизель АС. Самі станьте біля першого дизеля так, щоб вас було ним закрито. На шатуні АС годину тому покладено маленьку мелінітову бомбу...

Віктор відчув, як холодом обгорнуло йому груди. Він зробив велике зусилля, щоб спокійно промовити:

— Дизель пропаде назавжди.

— Це дрібниця, бо дизель старий і його все одно треба змінити. Декому з робітників попсує кістки за їхню пруткість. Ми звернемо цей терористичний акт на комуністів, що ніби хотіли зробити замах на ваше життя. Вельса та його компанію буде арештовано і в цій метушні ми викинемо все, що нам непотрібно, а головне підірвемо страйк,—і він стукнув кулаком по столі. Його маленькі очі сховались ще глибше в зморшках жиру й відти виблискували фосфоричними вогниками.

— Все буде зроблено,—промовив Віктор.

Лисицький подав йому руку, і він почув шматок слизького м'яса. Осика одкрив двері й вони вийшли до залі. Віктор непомітно протиснувся на двір.

— Додому, яко-мога скоріше.

Шофер здивовано подивився на його стривожене обличчя і швидко завів машину. Віктор витяг годинника. Рівно перша.

— Коли б встигнути,—прошепотів Віктор.

Машина на повному ході зупинилась, і він трохи не перелетів через голову шофера. Юрко здивовано одкрив двері.

— Ви тарабаните, неначе за вами гониться вся дифензива.

— Гірше ніж гоняться. Зіна є?

— Ні, ще немає.

Він хвилюючись розповів Юркові жахливий план Лисицького.

— Ви мусите зараз же розшукати Вельса. Біля заводських воріт у будці живе старий вартовий. Він знає половину робітників. Дайте йому п'ятдесят злотих і довідайтеся Вельсову адресу. Ідьте і все зробіть.

Юрко швидко відкрив шафу і сховав у кишеню стейера. Вони вийшли на вулицю і сіли в автомобіль. За два квартали до будинку Лисицького Віктор зупинив машину. Юрко зліз.

— Ви доведете мене до Лисицького й зараз же повертайтеся за Юрком,—звернувся Віктор до шофера. Ви пам'ятаєте справу з протоколом?

— Я завжди вдячний вам,—промовив шофер.

— Вранці ви повинні забути, де ви їздили. Розумієте?—Віктор пильно подивився на нього.

— Не турбуйтеся. Від мене ви можете вимагати все. Віктор міцно стиснув йому руку. За хвилину автомобіль зупинився біля будинку Лисицького. Віктор проскочив у парк і тихо пішов до дверей. На зустріч йому йшов Осика. Віктор хотів звернути в бокову алею, але було пізно.

— Пане Гельсте, вас шукає пані Лисицька,—з усмішкою промовив він.

— Дякую,—сухо відповів Віктор і пішов у будинок.

VIII.

... Місто гострими шпильми лоскотало важкі чорні хмари. Мрячив теплий дощ. Перед будинком зупинився автомобіль. Віктор швидко побіг униз.

— Де Юрко?

— Не знаю,—промовив шофер. Я довів його до заводу, а там він зліз і сказав: „Можете їхати в гараж“.

— В контору,—крикнув Віктор і сів в авто. В голові тривожно роїлись думки.

Через годину треба дати наказ пустити дизель АС. Од Юрка ніяких відомостей. Віктор поволі піднявся по сходах контори й почував себе якось розбитим. За чверть вісім. Він пішов через довгий цех, де чорними комахами ворухились робітники між верстатами. Грюкіт машин нестерпимим білем віддавався в його напруженому мозкові. Він зупи-

нився перед першим дизелем і став пильно оглядати робітників. Ніяких тривожних ознак. Як завжди на нього не звертають уваги. Жовті обличчя мертві, як метал. Він витягнув годинника. Через п'ять хвилин з його рота мусить вирватися маленьке слово й тоді, або ритмічний стук дизеля, або на жовтий паркет бризне кров... Що робити? Невже ніхто не попередить? Очі вросли в циферблат годинника. Стрілка біжить неймовірно хутко. Залишається фатальних дві хвилини. До другого дизеля хутко підійшов майстер і непомітно щось кинув. Машина загуркотіла. Стривожений машиніст метнувся до виключника й зупинив дизель. Майстер підійшов і став ззаду Віктора.

— Зараз АС,—прошепів він.

Віктор зробив велике зусилля і нервово крикнув:

— Пустіть АС.

Жах спаралізував тіло. Всередині боролось дві думки. Юрко встиг... він мусить встигнути.

Зашумів газ. Він закрив очі. Різкий звук покотився по цеху. Віктор схопився рукою за колонку.

— Пся кров,—почув голос майстра.

Віктор одкрив очі. Маховик спокійно крутився, дизель працював як слід, тільки сирени тривожно гули. Навколо його бігли десятки робітників. Майстер щез. Віктор зрозумів гудки сирен. Почався страйк. Оточений робітниками він поволі протискався до виходу. Серед натовпу хтось стиснув йому руку. Віктор обернувся. Біля нього стояв Вельс. Він непомітно кивнув йому головою і хитаючись пішов до контори. На порозі зустрівся з Лисицьким.

— Що сталося?—розлютовано крикнув він.

— Страйк,—уже спокійно промовив Віктор.

— Слово гонору, я роздушу їх, як щенят,—крикнув Лисицький і схопив телефонну трубку.

— Альо,—сімнадцять два—попросить секретаря ради профспілок. Пан Бельський, негайно приїжджайте на завод „Фрікс“. У нас страйк. Військові замовлення під загрозою. Ворота замкнено.—Він кинув трубку й важко спустився в крісло. З обличчя краплинками котився піт. До кабінету вбіг стривожений майстер.

— Через п'ять хвилин, коли не відкриємо, ворота рознесуть.

Лисицький схопився, мов ужалений.

— Ідіть, Гельсте, і скажіть їм що-небудь, поки приїде ця пепеєсівська кукла.

Віктор устав і поволі вийшов. Заводський двір чорнів робітниками. Стояв такий галас, неначе разом працювало тисячу голосномовців. Великі залізні ворста трищали, хитаючись мов стеблинка, від натиску сотен оскажених людей. Хтось притягнув великого лома. Десятки рук заклали його в колодку. В цю хвилину до воріт із другого боку під'їхав автомобіль. У ньому сиділо двоє гарно одягнених мужчин. Один устав, схопився за залізні ґрати воріт і закричав:

— Тихіше, заспокойтесь, пан секретар хоче сказати кілька слів.

Буря криків почала стихати. Секретар поважно встав і почав солоденьким голосом:

— Панове, країна під загрозою наших сусідів. Ми не можемо брати відповідальності за страйк, бо його оголосили легкодухі...

В цю хвилину на заводському дворі зробилось щось жахливе. Всі з криком метнулися уперед. Ворота затріщали, здригнули і з свистом накрили автомобіль. Поверх них лавою пронеслися робітники й за одну хвилину двір був чистий, мов після роботи. В автомобілі під ворітьми стогнали оратори. Віктор швидко вибіг на вулицю і пустився додому.

Ззаду хтось крикнув його прізвище. Він обернувся. То біг переляканий шофер.

— Пане Гельсте, я не хочу там zostаватись.

— Подавайте скоріше, я буду чекати за рогом.

Через хвилину вони летіли додому. На пішоході біля будинку стояв Юрко.

Забачивши їх, він зробив кілька кроків назустріч.

— Я вже думав іти на завод. Важливі новини.

Вони швидко пішли в кімнату. На дверях зустріла Зіна:

— Вікторе, у вас такий вигляд, наче ви зараз із лікарні після тяжкої хвороби.

— За це треба подякувати Юркові, що не попередив мене про дизель.

— Коли буде вільна година я вам розкажу чому не міг попередити, а тепер, Зіно, розкажуйте скоріше.

— У нас шофер надійний?—промовила Зіна.

— Я гадаю, що йому можна вірити.

— Сьогодні о дванадцятій ночі Ліду будуть везти на станцію закритим автомобілем. Її переводять до Холмської в'язниці. Про це я довідалась у полковника Галько. Я йому дала п'ять тисяч від імени професора і просила зробити побачення з Лідою. Він довго крутився, але я наговорила йому, що професор почуває себе хворим і може скоро помре. Він хоч і odmовився від неї, але тепер батька мучить совість. Коли не влаштувати побачення з дочкою, розхитане здоров'я зовсім підриється. Я доводила йому, що смерть такого професора важко відіб'ється на українській науці. Нарешті він згодився влаштувати зустріч, але для цього потрібно ще десять тисяч якимось типам. Я умовилась сьогодні передати їй тоді він скаже, на якій з вулиць уночі повинна я чекати з професором. Підчас переїзду на станцію автомобіль стане і професор зможе побалакати з Лідою хвилин п'ять...

— Як же це зробити?—протягнув Віктор.

— Не так важко,—промовив Юрко.—Ви загримуєтесь за професора й виконаєте ролю батька. Я де-небудь збоку, а поблизу наготовимо машину. Будем намагатись зробити все без шуму, а в крайньому випадкові пустимо в хід стейєра. Тепер дайте гроші, бо їй треба через півгодини бути в полковника.

Віктор підійшов до Зіни й рішуче промовив:

— Ви з нами не поїдете. Я не маю права ризикувати вашим життям. Ви зробили й так багато, що я не знаю...

— Вікторе, залишіть. Ризикувати моїм життям?—і вона криво посміхнулась.

— Хіба воно в мене є? Я з радістю зустріну смерть і вона припинить те, що останні роки точить мене шашлями, перетворює на непотрібну порохню. Вона зблідла й закрила обличчя рукою. Віктор зрозумів, що вразив її найбільючіше місце.

— Даруйте, Зіно,—тихо промовив він і взяв її за руку. Юрко зморщив брови й нервово зарядив револьвери. Він подав Зіні бравнінга і глухо промовив:

— Перш, ніж розквитатись із життям, ви заженіть усі набой в тих, що перетворили вас на порохню.

Зіна здушила бравнінга й тихо щось прошепотіла.

— Ходім,—спокійно промовив Юрко,—я попереджу Вельса, а ви побалакайте з шофером. Зіна взяла гроші, й вони вийшли на вулицю.

Віктор покликав шофера до кімнати:

— Ви в мене працюєте останній день...

Шофер здивовано промовив:

— Чим я вам не подобаюсь?

— Не в тім справа. Ви дуже гарна людина, але я завтра залишаю Варшаву. Нам треба розквитатись. Віктор простягнув йому тисячу злотих. — Останнє прохання до вас, це подати цієї ночі автомобіль. Це зв'язано з деяким ризиком. Я б хотів, щоб ви подумали. Від вашої згоди залежить життя близької мені людини. Коли згодитесь, ви отримаєте ще тисячу, і я буду вдячний вам назавжди.

Шофер пильно подивився на Віктора й з усмішкою промовив:

— Можна, мою машину рідко хто обгонить.

IX.

Тихо поринув під тіняві липи автомобіль і погасив ліхтарі. Дош немилосердно хльоскав холодний брук, шумів рівчаками. На вулиці порожньо, темно, і тільки з якогось двору чути нявчання котів.

— Юрко, подивіться, де полідай, нам залишилось чверть години.

Юрко обережно перейшов на другий бік вулиці і тихенько підійшов до будки. В ній сиділа товста людина з паличкою і солодко дрімала. Юрко легенько причинив двері й заклав на засувку. З-за рогу блиснули ліхтарі автомобіля. Віктор намацав у кишені стейера, одкрив застережника й обережно, під руку з Зіною вийшов на середину вулиці. Їх осліпили великі ліхтарі й погасли. Машина стала. З неї скочив військовий і стривожено звернувся до Віктора:

— Пане професоре, не більше трьох хвилин.

Віктор кивнув головою і підійшов ближче до автомобіля. Одкрившись двері, і на брук зійшла Ліда, а за нею двоє конвоїрів. Вона швидко підійшла до Віктора, хотіла щось промовити.

— Лідо, це я, Віктор, — хвилюючись перебив він. Вона здригнулася й стала з боку. В цю хвилину під липами зашумів автомобіль. Конвоїри стривожено повернулись у той бік, Віктор вихопив стейера і з розмахом спустив на голову конвоїру, що стояв ближче до нього. Той чудно розставив руки і впав.

Зіна вистрелила в шину і вона з тріском лопнула. Конвоїри механічно метнулись за автомобіль, але з того боку загреміли постріли. Це бив Юрко, щоб наробити паніки. Темну вулицю різали сині вогники. Зіна бігла з боку й коло самих лип схитнулася і впала. Віктор підхопив її і вкинув до автомобіля. Зляканий шофер торкнув регулятор і машина метнулася з-під лип. Юрко стояв на східцях і випускав останні набої в бік конвоїрів. Темними вулицями з погашеними ліхтарями нісся автомобіль. Зіна лежала на дні й важко стогнала. Віктор підняв її голову, а Ліда стала розстібати блузку. Скоро в'їхали в Монкотов *). Шофер зменшив ходу, і вони стали крутитись вузькими вуличками. Юрко пильно дивився вперед. На одній з вулиць їм пересікли дорогу дві тіні. Юрко зупинив машину, і в ту ж хвилину до них підбіг Вельс з якимось робітником.

— Скоріше, — промовив він хвилюючись.

Вони вискочили з автомобіля, підхопили на руки Зіну і вбігли в темний двір. На вулиці загуркотів автомобіль і зник у темряві. Піднялись тихо за Вельсом на другий поверх і внесли до кімнати Зіну. Вельс повернув виключника, і невеличку кімнату залляло яскраве світло. Вікна були закриті товстими ковдрами. Юрко розрізав блузку і став оглядати рану. На плечі з невеличкого отвору йшла струмочком кров. Вельс приніс води, рушник, і Ліда стала хутко робити перев'язування. Зіна перестала стогнати, тільки важко дихала.

*) Монкотов — фабричне передмістя Варшави.

— Завтра я дістану вбрання і ми з Юрком через кілька днів вирядимо вас підводою...

— Як з Юрком?—здивовано перебив Вельса Віктор. Юрко підійшов ближче й тихо промовив:

— Я вирішив залишитись тут. Ви мусите бути там, вас чекає завод, а мене нова робота з Вельсом.

Віктор хотів щось сказати, але рішучий тон Юрка примусив замовкнути.

Зіна застогнала знову. Її бліде обличчя витягнулось, тільки сухі губи ворухнулись, мов хотіли викинути слово, що застряло там, у середині, але були безсилі й тільки тихенько ворухнулись. Кожний рух її тіла робився все менший. Каламутні, скляні очі бігали по кімнаті, неначе когось шукали. Віктор метнувся до неї і схопив за руку. Ударів серця було майже не чути. Вельс та Юрко скинули картузи і схвильовано дивились на неї. Вона здригнула, подивилась на Віктора, і на її обличчі з'явилась маленька посмішка. В цю ж хвилину Віктор почув сильний удар серця, а потім затихло все...

Київ, 1927.

Д. Гордієнко

ДЕНЬ

Влучають туго в рейку молотки
І тільки дзвін та вогнебризки...
Дими над цех повисли низько,
А містом день біжить прудкий...

Спитати б: хто він є такий,
І путь його: далека?.. близька?
Мовчить, біжить... йому не слизько...
Спішить, бо кличуть десь гудки.

І не страшні йому ні громи ані бурі,
Ні рев вітрів, ні далі хмури,
Він знає лиш невпинний льот...

Стремить в часи мов сонця промінь,
Під гули криць, заліза гомін,
Крізь спад порош, і морок сльот...

ЧОТИРИ БЕМОЛІ

Оповідання

I.

Вечорами вони частенько збиралися в учителя Антона Федоровича: Гаращенко—завкрамниці й з осередку секретар—товариш Топорков. І хоч у той вечір, про який іде мова, мело на дорозі, Гаращенко таки зайшов за Топорковим, як і завжди заходив.

Топорков спочатку заявив категорично, що йти до школи сьогодні не буде. Завтра їхати до району, сила непереписаних протоколів, мете на дворі і взагалі...

— Взагалі ходім,—несподівано закінчив він.—Ясно, ходім, наплювати, що мете! Ну, а з протоколами...

Гаращенко спокійно чекав біля дверей, бо знав, що вагання приятелеве завжди мало один кінець. Товариш Топорков лаяв себе й саботажником і іншими поганими словами, проте кожного вільного від сельбуду й партзанянь вечора він пропадав у вчителя.

... Колись давно товариш Топорков, тоді ще просто слюсар Васька, разом з іншими слюсарями-ливарниками й текстилями Москви, взяв гвинтовку й подався на південь бити Краснова. Бив Краснова, Каледина, повалювся трохи в шпиталі з перебитою рукою, вийшов—німців бив, Деникина, Нестора Махна...

Ну, а перед тим, як німцям прийти, був товариш Топорков за воєнкома в слободі Киселі. На фронт рука не пускала—не загоїлася ще як слід.

Контр-революцію нищив і взагалі свободу встановляв. Дикий, забитий нарід був—слобода Киселі, а Топорков таки й її революції навчив. А вже за молодь і говорити нічого: сорок душ хлопців із Топорковим у бору за німців сиділо. Одних вагонів німецьких сімнадцятеро під одкос пустили!..

Ну, й стали йому Киселі за другу батьківщину. Як одійшли фронти, приїхав товариш Топорков до повітпарткому та й каже: „Хочу їхати в Киселі слободу на партроботу. Дуже я тамтешніх хлопців люблю!..

Головою сільради був, а як скінчив партшколу—секретарем осередку повернувся в Киселі. Хоч і змінилося дещо в Киселях, і самі Киселі зникли, а стало село Жовтневе, а школу другу збудували, і сельбуд був, і землеустрій, а таки дике було село! І багато ще зусиль треба було докласти, щоб видно було скрізь революцію!..

Так пригадалося чомусь товаришеві Топоркову по дорозі до школи, крізь тьму й завірюху зимового вечора.

II.

В кімнаті вчителя, маленькій і холодній, копицями стояв махорочний дим—учитель Антін Федорович грівся. Крізь дим видно було стіл, завалений зшитками й паперами, ліжка, „Випуск Н-ської вчительської семінарії“ і стареньку скрипку на стіні, етажерку з класиками й архівом „Правди“ в кутку. Біля дверей—другий стіл: чайник, примус, сало й крашанки, прикриті газетою. Біля цього столу відро з водою й галоші. Сіренький пейзаж, добре відомий кожному, хто знайомий з життям сільської інтелігенції.

З-під купи зшитків, різко відтіняючи буденні фарби кімнати, визирала новенька, жовта скринька з сріблястими лампочками й телефонною

трубкою. Це й була пагуба товариша Топоркова, причина його частих до школи візитів. Скриньку цю придбано суворою економією вбогих коштів, і старий вчитель, і його друзі любили її любов'ю маніяків.

... Дивно якось, коли раптом розриваються засніжені межі слобідки й робиться вона манесенькою крапочкою на безмежній мапі світового простору. І її радощі й болі, думки й шукання вливаються в широку мелодію світових шукань і боротьби.

І коли обгорне землю вечір, на раду, на тиху розмову з далекою Москвою виходить уся занесена снігом республіка.

Дивно якось!..

III.

На цей раз в Антона Федоровича Гаращенко з Топорковим побачили ще одного гостя: широко розставивши ноги, сидів п'яний, як весняна повінь, колишній волосний писар Полумисок. Прозивався він по-вуличному Гнида й був справді на неї схожий: миршавий і маленький, з неприємним хрускітом у кістках. Тримався, проте, з великим апломбом, бо мав, як казав, великі заслуги перед революцією. В революції „зневірівся“, лаяв усюди нові порядки, писав селянам яхидні заяви й на сходах був за ватажка сільських горлохватів. Його не чіпали. Лише іноді п'яного били на вулиці парубки.

Марно намагаючись підвестися з стільця, він загорланів: — К-культурні сили села!.. Пр-росвітители народа! Так мовити „ін корпоре“... Далі, невідомо чому, погано залався і п'яно розвів рукою:

— Н-не возражаю!..

Учитель із винуватим виглядом привітався до гостей.

— Добрий вечір, Антоне Федоровичу, — відповів на його привітання Топорков, демонстративно обминаючи Гниду. — Ну, що, як воно? Шумить? Буря на дворі така, що я думав і антену зірве!

— Не зірве, — любовно погладив скриньку вчитель. — Хай хоч до весни постоїть!

По хвилині Гаращенко з учителем запалили цигарки, а Топорков підійшов до столу, поворожив щось біля скриньки й з урочистою міною „зв'язався з центром“. Так він завжди казав, коли слухав щось по радіо.

В кімнаті якийсь час було тихо. Далі Гнида скептично сплюнув і, перешкоджаючи Топоркову слухати, розповів, що він чув по радіо перед їхнім, хлопців, приходом. З усієї його безладної, пересипаної безпричинною лайкою мови, Гаращенко зрозумів одно: вони спізналися і не чули доповіді наркомторгу про чергове зниження цін.

Тимчасом Топорков прикипів до телефонної трубки й забув про все навколо... Далекий центр наблизився і вирізався з туману Іваном Великим і мавзолеєм біля зубчастої стіни. Манесенькими крапочками побігли в уяві міста й села, моря і кордони...

І згадав товариш Топорков далекі шкільні роки: Європа (здавалося) не Європа, а хтось химерний сів верхи на безногого коня й бовтає чоботом у Середземному морі... Тепер знов інше — „чобіт“ країна Спартака й Овода, папи й Мусоліні, країна синього неба за чорними ґратами. І в його уяві яскраво встає це синє, за ґратами небо. Й він голодує з політ'язнями в Рімі, ховається з повстанцями від жандарів у Дунайських плавнях, хмуру слухає жовту, накрахмалену промову на тлі копалень Уельсу...

Щось велике, в квінтальйони разів більше за його самого, розпирає Топоркову груди, заливає їх пекучою, нестриманою радістю. Розірвані образи й аккорди зливаються в широку й величну симфонію.

І знову тріщать повстанські рушниці в бору за слобідкою Жовтневою, а рев гармат панцерника „За свободу“ на станції „Лиман“ зливається з тріскотнявою револьверів гамбурзьких барикад і гулом гудків великого англійського страйку...

IV.

П'яний Полумисок раптом заявив, що він бажає слухати концерта. Саме в цей час Гаращенко „піймав“ Берлін, але обминаючи скандала з Гнидою мовчки передав йому трубку й відійшов до вчителя з Топорковим. Ті обмірковували справу розповсюдження між селянством газет через учнів. Антон Федорович нерішуче заперечував, але Топорков гаряче відстоював цю свою чергову витівку. Вчитель запитав Гаращенка його думку. Той лише всміхнувся у відповідь: Топорков був його вчителем у громадській роботі, витяг його з гущі осередку в завідувачі крамниці кооперативу і Гаращенко сліпо вірив у геніяльність свого друга. Проте він добре знав, що в цьому ідеалістові й фантазерові глибоко сидів великий практик і організатор. В цьому він мав нагоду не раз пересвідчитися. Знав це й Антін Федорович, і по короткій суперечці перейшов до практичної розробки питання. Він, Антін Федорович, чортяче не любить мати діло з грошовими справами, але він, звичайно, розуміє, що при бажанні, справу з газетами можна...

— Вона!—раптом вигукнув Полумисок. І тоненько додав:—Їй богу вона!..

— Що „вона“?—взяв у Гниди трубку Топорков.

І раптом згадав.

— Так. Це була безперечно вона!.. Та сама мелодія, що й тоді...
... Привели їх із лісу трьох: його, Гаращенка й Бурлая до Круґликівської, що край Киселів економії. В будинкові економії розташувався штаб відділу німецької піхоти, і на залитій світлом, це було ввечері, веранді, грала військова оркестра.

Трохи згодом до них у сарай вкинули на смерть переляканого... Полумиска. Бідняга гостював на хуторі в тещі й трохи забарився. Його стрів на дорозі й привів до штабу патруль. Другого дня його відпустили, давши „для порядку“ кілька шомполів. Ці шомполи й дали потім право Полумискові пишатися своїми перед революцією заслугами.

І ще тоді, вкинуті в сарай, з якого мало хто виходив живим, ніяк не думали про смерть. Думки в голові кричали й падали, як партизани під шрапнеллю. І враз робилося порожньо й тоскно. Лише мелодія з веранди, ніжна й печальна, що дзвеніла туго натягнуною струною, врізалася в душу з нелюдською силою... Може тому, що нагадувала шум сосен у бору, що несхожа була ні на кований гул підборів відділу, ні на брутальний брязкіт острогів лейтенантових...

Лейтенант, увійшов, і... першим вискочив здоровенний Бурлай, далі він, Топорков, і Гаращенко. Сам Топорков зрозумів, що трапилося, аж по той бік річки, коли з маєтку залунали постріли навздогін. Поруч біг Гаращенко з підстреленою рукою. В штабі чекали на що завгодно, лише не на таку легендарну, на очах у всього штабу втечу. Але доказом було розчавлене залізним Бурлаєвим кулаком обличчя лейтенантові й безладні постріли в нічну темряву...

Бурлай теж утік, але зустрівся з товаришами аж у бору. Втік, щоб через рік зависнути на мотузці перед вагоном генерала Май-Маєвського... Навіки славний повстанець був Бурлай! Земля йому пером...

V.

Вже пішов додому п'яний Полумисок, а Топорков із Гаращенко усе сиділи, охоплені спогадами, навіяними печальним вальсом.

— Гора з горю не сходиться, — промовив Гаращенко.

І обом спало на думку, що це ще не остання зустріч. Що ще може доведеться зустрітись колись із лейтенантом... Зустрітись за інших умов і вже, звичайно, в останній раз!

— Спаська башта б'є години, — перебив думки своїх друзів старий вчитель.

Знов узяв трубку Топорков.

— Раз... два...

Врізаючись у чіткий ритм ударів дзвона, розливається інша мелодія. Глушить, картає, під ноги валить химерну печаль чотирьох бемолів; могутня, бадьора, всесвітня!.. І дзвін б'є комусь останній дванадцятий раз.

І обидва пішли від учителя, веселі й бадьорі, горді тим, що живуть у такі суворі й грізні, й такі надзвичайні дні!..

По дорозі додому вони помітили біля телефонного стовпа чиясь закидану снігом постать.

— Браток, а браток! Ходімо, доведемо додому! — сказав Гаращенко.

П'яний Полумисок міцно обняв стовпа й сердито бурмотів:

— Радійо, радійо! Та ти не грай! Ти мені скажи, за що ми свою кр-р-ров проливали?!

Червоний Оскіл на Ізюмщині, 1927

Петро Голота

ОЙ, ЛІСИ ГОРЯТЬ

Ой, ліси горять.
І вогні до ніг.
Зайнялась зоря
У садах моїх.
І горять вогні
Наче мертвий сон.
Не створить мені
Лісову красу.
Упаду, впаду
На огонь німий,
Наберу піду
Листя жменями.
Ліс і неба синь,
Листя падає,
І ходжу, як тінь,
В листопаді я.